

Міністерство освіти і науки України
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут управління та адміністрування
Факультет життєдіяльності, природокористування і туризму

Кафедра туризму

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до виконання практичних робіт
та завдань для індивідуальної і самостійної роботи
з дисципліни

“Організація наукових досліджень в туризмі”

для студентів спеціальності 242 “Туризм”
денної форми навчання

Укладач: Алешугіна Н.О., к.е.н., доц.;

Чернігів 2016

Методичні вказівки до практичних та семінарських занять та завдання для індивідуальної і самостійної роботи з дисципліни “Організація наукових досліджень в туризмі” для студентів спеціальності 242 “Туризм” денної форми навчання / Укл.: Алешугіна Н.О. – Чернігів: ЧНТУ, 2016. – 49 с.

Розробник: к.е.н., доц. Алешугіна Н.О.

Рецензент:

Барановський М.О., д.геогр. наук, проф., зав. кафедрою географії Ніжинського державного університету ім.. М.Гоголя

Затверджено на засіданні кафедри туризму протокол №від 12 січня 2016 року

ВСТУП

Методичні вказівки до виконання практичних робіт та завдань для індивідуальної і самостійної роботи з дисципліни “Організація наукових досліджень в туризмі” розроблено відповідно до навчальних планів спеціальності та програми навчальної дисципліни.

Мета курсу – ознайомлення студентів з основами організації наукових досліджень в туризмі, підготовка студентів до написання курсових та дипломних робіт, а також інших наукових праць.

Мета курсу визначає основні його **завдання**, які полягають у:

1.) формуванні **знань** про:

- теоретичні основи дисципліни;
- сутність науки як системи уявлень про світ, її місце і роль в системі культури суспільства;
- організаційну структуру наукової діяльності в Україні;
- сутність наукових досліджень в туризмі;
- методологічні основи наукових досліджень в туризмі;
- систему інформаційного забезпечення наукових досліджень в туризмі.

2.) **умінь**:

- використовувати отримані знання в ході власних досліджень;
- організовувати пошук необхідної інформації;
- правильно оформляти результати наукових досліджень;
- раціонально організовувати власні наукові пошуки.

3.) **навичок**:

написання анотації, тез доповіді, розширеного багатоджерельного реферату, рецензії на наукову роботу.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

	ТЕМИ	ГОДИНИ				
		ЛЕКЦІЇ	ПРАКТИК-НІ (СЕМІНАРСЬКІ)	СРС	ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ	ЕСNS КРЕДИТИ
<i>Змістовний модуль 1 Сутність науки як складової духовної культури суспільства</i>						
1	Наука як система уявлень про світ	2/0,5	2	10/12	30	1
2	Роль і значення науки як продуктивної сили суспільства	2/0,5	4	10/12		
ВСЬОГО ПО МОДУЛЮ 1		4/1	6/-	20/ 24	30/25	1
<i>Змістовний модуль 2 Сутність наукового дослідження</i>						
3	Наукове пізнання та його організація	2/0,5	2	10/11	30	1
4	Наукові дослідження	2/0,5	4/2	10/11		
ВСЬОГО ПО МОДУЛЮ 2		4/1	6/2	20/22	30/25	1
<i>Змістовний модуль 3 Науково-методичне забезпечення проведення досліджень в туризмі</i>						
5	Основи методології науково-дослідної роботи	2/1	2	10/11	30	1
6	Характеристика методів дослідження в туризмі	2/1	4	10/12		
ВСЬОГО ПО МОДУЛЮ 3		4/2	6/-	20/23	30/25	1
<i>Змістовний модуль 4 Організація науково-дослідної діяльності студентів</i>						
7	Науково-дослідна діяльність студентів. Інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи	2/1	6	6/11	30	1
8	Методика написання студентських наукових праць	2/1	8	6/12		
ВСЬОГО ПО МОДУЛЮ 4		4/2	14/-	12/23	30/25	1
ВСЬОГО		16/6	32/2	72/92	120	1

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА СЕМІНАРІВ

№	Назва теми	Кількість годин (денна/заочна ф.н.)
1	Наука як система уявлень про світ	2
2	Ознаки та принципи науки	2
3	Етика науковця	2
4	Наукове пізнання та його організація	2
5	Структурні компоненти теоретичного пізнання	2
6	Послідовність реалізації наукового дослідження	2/2
7	Основи методології науково-дослідної роботи	2
8	Загальнонаукові методи дослідження туристичної діяльності	2
9	Спеціальні методи дослідження туристичної діяльності	2
10	Методики пошуку потрібної інформації	2
11	Методики роботи з інформаційними джерелами	2
12	Правила цитування наукових праць та оформлення списку використаних джерел	2
13	Методика написання анотації та тез	2
14	Методика написання наукової статті, реферату та рецензії	2
15	Міні-конференція “Сучасні проблеми розвитку туризму”	2
16	Методика роботи над курсовими та дипломними дослідженнями	2
Разом		32/2

ПРАКТИЧНІ ТА СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Заняття 1

(2 години)

Тема. Наука як система уявлень про світ (семінар).

Питання для обговорення:

1. Значення науки для розвитку суспільства
2. Наука як складне багатостороннє явище
3. Співвідношення науки та філософії.
4. Чи є наука мистецтвом?
5. Наука та мораль.
6. Співіснування науки та політики
7. Мовні проблеми науки
8. Класифікація наук

Теми диспутів:

1. Чи буває наука аморальною?
2. Чи має вчений моральний борг перед суспільством?
3. Чи може вчений бути віруючою людиною?

Наступне заняття: Теорія. Роль і значення науки як продуктивної сили суспільства.

Заняття 2

(2 години)

Тема. Ознаки та принципи науки

Питання для обговорення:

1. Які функції виконує наука у суспільстві? Які ще функції можуть бути притаманними науці?
2. Конкретизуйте функції науки про туризм.
3. Основні завдання науки.
4. Чим наукове пізнання відрізняється від інших видів пізнання?
5. Які ознаки науки Вам відомі?
6. Що таке принципи? Як вони конкретизуються щодо наукового пізнання?
7. Що таке Моральний імператив науки?
8. Охарактеризуйте основні етапи розвитку науки.
9. Які етапи розвитку науки про туризм Ви б запропонували виділити?

Завдання:

1. Навести приклади на пояснення основних ознак науки: універсальності, фрагментарності, загальної значущості, знеособлення, систематичності, незавершеності, спадкоємності, критичності, достовірності, позаморальності, раціональності і чутливості.

2. Гра “Глобальний снап”

Мета: на прикладі виявлення зв'язків між глобальними та локальними проблемами суспільства усвідомити необхідність застосування принципу детермінізму.

Обладнання: папір, ручки.

3. Прочитати 3 фрагменти тексту. Визначити серед них, оперуючи поняттями “ознаки науки”, “принципи науки”, “закон”, наукові закони.

1. Те, що ви зберігаєте довго, можна викинути.
2. Якщо ви щось викинете, воно вам знадобиться.
3. Бутерброд завжди падає маслом до низу.
4. Зубний біль, зазвичай, починається в ніч на суботу.
5. Сусідня черга завжди просувається швидше.
6. Те, що шукаєш, можливо знайти лише в останній кишені.
7. Якщо хочеш постукати по дереву, навколо виявляються лише вироби зі скла та пластику.
8. Якщо ви помиєте машину, одразу піде дощ.
9. Вірогідність попадання в обличчя диму від цигарки прямо пропорційна чутливості до диму.
10. Якщо ви одночасно натиснули дві кнопки на клавіатурі, то відіб'ється та, яку ви натиснули випадково.
11. В той єдиний момент, коли ви вирішите розслабитись і відпочити, з обходом по офісу пройде бос.
12. Які б біди з вами не траплялися, завжди знайдеться хтось, хто знав, що так воно і буде.

1. Всяке тіло зберігає стан спокою або рівномірного і прямолінійного руху, поки й оскільки прикладені сили не змусять його змінити цей стан.
2. Зміна кількості руху пропорційна прикладеній рушійній силі і відбувається у напрямку тієї прямої, по якій ця сила діє. (Чим більше сума доданих до тіла зовнішніх сил, тим більше прискорення набуває тіло.)
3. Сили, з якими дві матеріальні точки діють одна на одну, рівні за модулем і направлені в протилежні боки вздовж прямої, що з'єднує ці точки (Сила дії дорівнює силі протидії).

1. Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.
2. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.
3. Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі).
4. Вищий навчальний заклад на підставі рішення екзаменаційної комісії присуджує особі, яка успішно виконала освітню програму на певному рівні вищої освіти, відповідний ступінь вищої освіти та присвоює відповідну кваліфікацію.

Наступне заняття: МКР (1-2 теми). Підготувати короткі повідомлення та цікаві факти про знаменитих вчених.

Заняття 3

(2 години)

Тема. Етика науковця

МКР №1

Завдання. Ознайомитись з Етичним кодексом вченого, затвердженим загальними зборами Академії наук 15.04.2009 р. Законспектувати та обговорити основні положення Кодексу.

Питання для обговорення:

1. Що має визначати моральну поведінку вченого?
2. Чи несе вчений відповідальність за наслідки своєї діяльності?
3. Прояви дискримінації в науці та їх попередження.
4. Принципи формування наукового співтовариства, які вони мають бути?
5. Свобода та наукова діяльність
6. Які сторони діяльності вченого визначає Кодекс і чому?
7. Принципи організації наукової діяльності
8. Етика вченого-автора. Авторське право і плагіат.
9. Етика вченого-викладача.
10. Громадянська відповідальність вченого

Наступне заняття: Тема №3. Наукове пізнання та його організація

Заняття 4

(2 години)

Тема. Наукове пізнання та його організація

Питання для обговорення:

1. Як співвідносяться поняття “знання” та “пізнання”?
2. Які бувають види пізнання?
3. Обґрунтуйте вимоги, які висуваються до наукового знання
4. Установи, що займаються організацією наукової діяльності в Україні та їх компетенції.
5. Суб’єкти наукової діяльності та їх компетенції
6. Наукові школи.

Завдання: Написати есе¹ (1-2 стор.) на одну із запропонованих тем:

1. “Як стимулювати науково-дослідну діяльність студентів”
2. “Як оптимізувати організацію науково-дослідної діяльності студентів у нашому вузі”
3. “Чому я не займаюсь науково-дослідною діяльністю”

Наступне заняття: Тема №4. Наукові дослідження

¹ Есе́ (*фр. essai* — «спроба», «начерк») — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми;

Заняття 5 (2 години)

Тема. Структурні компоненти теоретичного пізнання

Питання для обговорення:

1. Наукове дослідження та його загальна мета
2. Види наукових досліджень та їх значення
3. Поняття про об'єкт та предмет, мету та завдання дослідження.
4. Структурні компоненти наукового пізнання

Завдання.

1. Гра “Дві правди і одна брехня”

Мета: Усвідомити, що людям властиво робити припущення, які в процесі пізнання замінюються іншими.

Результат: Повага до різних точок зору, уміння усвідомлювати, що власні припущення – лише здогади, а не істина.

Обладнання: ручки, папір

2. Гра “Рефреймінг”

Мета: Усвідомити, що будь-який об'єкт, що вивчається лише з одного боку, може сприйматися хибно. Лише спільними зусиллями можна встановити істину.

Результат: Повага до різних точок зору, усвідомлення необхідності колективної праці в науці

Обладнання: Розрізана на 6 частин картина

3. Гра “Слон”

Мета: Усвідомити, що будь-який об'єкт, що вивчається лише з одного боку, може сприйматися хибно. Лише спільними зусиллями можна встановити істину.

Результат: Повага до різних точок зору, усвідомлення необхідності колективної праці в науці

Обладнання: 3 хустки, предмет

Наступне заняття: підготуватись до МКР №2

Заняття 6 (2 години)

Тема. Послідовність реалізації наукового дослідження

МКР №2

Питання для обговорення:

1. Система наук про туризм та їх завдання
2. Проблеми, які охоплює туризмологія

Завдання:

Для наступних тем визначити об'єкт та предмет, мету та завдання дослідження:

1. Оцінка туристичних ресурсів Чернігівської області для потреб розвитку водного туризму.

2. Планування і проведення комплексних маркетингових досліджень ринку турпродуктів.
3. Управління якістю готельних послуг.

Наступне заняття: Тема 5. Основи методології науково-дослідної роботи

Заняття 7

(2 години)

Тема. Основи методології науково-дослідної роботи

Питання для обговорення:

1. Що таке метод?
2. Сутність поняття “методологія”.
3. Значення методології для проведення наукових досліджень
4. Засади фундаментальної методології
5. Діалектичний підхід та його принципи
6. Поняття про загальнонаукову та спеціальну методологію

Завдання.

1. Навести приклади застосування основних законів діалектики в наукових дослідженнях туризму: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількості у якість, заперечення заперечення
2. Продумати та навести приклади застосування філософських категорій в наукових дослідженнях туризму: зміст та форма, ціле та частина, сутність та явище, причина та наслідок, необхідність і випадковість, загальне та одиничне, можливість та дійсність.

Джерело: Барчуков И. С. Методы научных исследований в туризме : учеб. пособие для вузов / И.С. Барчуков. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — 224 с

Наступне заняття: Тема 6. Характеристика методів дослідження в туризмі

Заняття 8

(2 години)

Тема. Загальнонаукові методи дослідження туристичної діяльності

Питання для обговорення:

1. Методи наукового пізнання та їх класифікація.
2. Методи емпіричного пізнання.
3. Методи досліджень, що застосовуються на емпіричному й теоретичному рівнях.
4. Методи теоретичного пізнання.

Завдання:

1. Оберіть та обґрунтуйте вибір загальнонаукових методів дослідження туристичної діяльності при вивченні наступних проблем:
 - Особливості поведінки іноземних туристів на відпочинку
 - Наукова організація праці персоналу туристичних підприємств

- Використання зарубіжного досвіду державного регулювання туристичної діяльності
 - Визначення природно-рекреаційного ресурсного потенціалу розвитку туризму в Чернігівському районі Чернігівської області
 - Використання інноваційних технологій в туроперейтингу.
2. Використовуючи описовий, історичний та порівняльний методи, дослідіть взаємозв'язок між розвитком авіаційного транспорту та туризму.
 3. Здійснивши контент-аналіз програми однієї із міжнародних туристичних виставок, зробіти висновки щодо сучасних тенденцій розвитку ринку туристичної пропозиції.

Наступне заняття: Підготуватись до МКР №3 (теми 5-6)

Заняття 9

(2 години)

Тема. Спеціальні методи дослідження туристичної діяльності

МКР№3

Завдання:

1. Оберіть та обґрунтуйте вибір спеціальних методів дослідження туристичної діяльності при вивченні наступних проблем:
 - Особливості поведінки іноземних туристів на відпочинку
 - Наукова організація праці персоналу туристичних підприємств
 - Використання зарубіжного досвіду державного регулювання туристичної діяльності
 - Визначення природно-рекреаційного ресурсного потенціалу розвитку туризму в Чернігівському районі Чернігівської області
 - Використання інноваційних технологій в туроперейтингу.
2. Здійснити SWOT-аналіз передумов розвитку туризму в Чернігові.
3. Обробити дані таблиці 1, використавши різноманітні методи дослідження
4. З допомогою програми EXCEL навчитися використовувати метод кореляційного аналізу.

Наступне заняття: Тема 7. Науково-дослідна діяльність студентів. Інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи

Заняття 10

(2 години)

Тема. Методики пошуку потрібної інформації

Питання для обговорення:

1. Завдання науково-дослідної діяльності студентів.
2. Види науково-дослідної діяльності студентів.
3. Поняття про наукову інформацію. Ознаки наукової інформації.
4. Джерела наукової інформації.
5. Наукометричні бази даних

6. Програмне забезпечення та можливості пошукових систем Інтернет щодо знаходження потрібної інформації
7. Галузі інформації. Її значення і особливості.
8. Первинна та вторинна інформація.

Завдання:

1. Ознайомитись із інструментами Google та інших браузерів щодо пошуку потрібної інформації
2. Ознайомитись із правилами пошуку потрібних джерел інформації у каталогах Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського
3. Ознайомитись із можливостями програми Mendeley щодо пошуку та обробки наукової інформації

Обладнання: ноутбук, мультимедіа, Wi-Fi

Таблиця 1

Суб'єкти туристичної діяльності України за регіонами, 2014 рік

	Суб'єкти туристичної діяльності, од					Доход від надання туристичних послуг, тис. грн.	
	юридичні особи			фізичні особи-підприємці		юридичні особи	фізичні особи-підприємці
	гуроператори	тур-агенти	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	тур-агенти	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність		
Україна	667	1473	58	1596	91	5432673,4	133971,1
Вінницька	11	18	-	40	-	5933,6	7020,8
Волинська	15	10	2	50	3	5030,5	4536,6
Дніпропетровська	21	96	1	200	6	18565,9	19330,2
Донецька ²	4	41	-	36	3	7409,3	1787,1
Житомирська	4	11	1	27	1	1744,2	1740,1
Закарпатська	16	22	2	34	-	7017,4	2457,0
Запорізька	10	64	-	153	4	10588,4	9437,1
Івано-Франківська	22	23	3	48	3	205352,1	1573,6
Київська	5	35	-	61	3	4091,7	3423,8
Кіровоградська	4	12	1	34	5	8206,5	3536,9
Луганська ²	-	8	-	7	-	184,7	416,6
Львівська	52	79	12	69	23	166910,8	7842,7
Миколаївська	6	26	-	32	1	3045,9	2074,7
Одеська	40	118	14	69	8	108267,9	6978,3
Полтавська	1	21	1	84	3	2796,8	4663,3
Рівненська	6	23	1	38	1	4165,5	2820,7
Сумська	5	18	-	28	-	3163,6	984,8
Тернопільська	10	9	3	26	1	2912,9	1369,4
Харківська	9	94	1	196	9	17093,5	11207,2
Херсонська	7	11	4	44	4	7341,1	6980,9
Хмельницька	3	22	4	49	6	6579,6	4772,7
Черкаська	6	21	1	52	2	5240,6	2660,0
Чернівецька	24	20	-	24	-	6432,3	2225,3
Чернігівська	1	18	-	37	1	1199,4	2608,0
м. Київ	385	653	7	158	4	4823399,2	21523,3

²Дані можуть бути уточнені.

Джерело: Суб'єкти туристичної діяльності України, 2014 р.: Експрес-випуск Державної служби статистики України від 24.04.2015 № 117/0/05.4

Заняття 11

(2 години)

Тема. Методики роботи з інформаційними джерелами

Завдання:

1. За 2 хвилини методом швидкого читання ознайомитись зі статтею, переказати її зміст (Додаток)
2. Опанувати методику читання з олівцем (Додаток).
3. На основі прочитаних статей сформуванати своє бачення проблеми у вигляді фрагменту наукового тексту (Додаток)

Заняття 12

(2 години)

Тема. Правила цитування наукових праць та оформлення списку використаних джерел

Завдання:

1. Користуючись таблицею, оформити належним чином список літератури.

Автор праці	Назва наукової праці	Місце видання	Назва видавництва	Рік видання	Кількість сторінок	Примітки
Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є.	Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання.	Київ	Знання України	2002	410	Монографія
Азар В.И.	Экономика и организация туризма: Методологические вопросы.	Москва	Экономика	1972	184	Монографія
Бабарицька В.К.	Територіальна організація міжнародного туризму України.	Київ	Центр навчальної літератури	1997	25	Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук.
Барановська О.В., Барановський М.О., Смаль В.В., Смаль І.В.	Чернігівщина: природа, населення, господарство.	Ніжин	Наука-сервіс	2000.	345	Монографія
Безносюк В.	Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України.	Київ		2001	250	Стаття на ст. 232-236 в 1 номері журналу "Регіональна економіка" за 2001 рік.
Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фашевський М.І., Антон'єва Л.С.	Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України	Київ	Нічлава	2002	690	Монографія
	Звіт про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2001р.	Рівне	ВАТ «Рівненська друкарня»	2001	248 с.	Аналітичне видання
Шевчук Я.В.	Сучасні особливості розробки програми санації депресивних територіальних суспільних систем– Соціально-економічні дослідження в перехідний період.	Львів	Інститут регіональних досліджень	2003	350	Стаття у 3 частині 5 випуску збірника наукових праць "Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України",

						виданого під загальною редакцією академіка НАН України М.І. Долішнього, надрукована на сторінках 139-145.
Прокопа І.В., Половинко І.К.	Напрями і механізми подолання соціального занепаду села	Київ	Об'єднаний інститут економіки НАН України	2004	274	Стаття у випуску 1 збірника наукових праць "Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій, надрукована на сторінках 25-31
Осипчук М.Д.	Міжнародний туризм у контексті модернізації зовнішньоекономічної діяльності України на засадах сталого розвитку	-	-	-	-	Опубліковано на сайті "Все о туризме. Туристическая библиотека" http://tourlib.net/statti_ukr/osypchuk3.htm

2. На матеріалах статті (Додаток) показати приклад прямого повного, прямого неповного та непрямого цитування.

Наступне заняття: Тема 8. Методика написання студентських наукових праць

Заняття 13

(2 години)

Тема. Методика написання анотації та тез

Питання для обговорення:

1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.
2. Що таке анотація, її призначення та вимоги до написання.
3. Що таке тези, їх призначення та вимоги до написання

Завдання:

Користуючись науковою статтею, наведеною у Додатку 1 або 2, написати анотацію, враховуючи правила її написання.

Зробити тези обраної статті.

Наступне заняття: Підготувати реферат (див. розділ Індивідуальна робота студента)

Заняття 14

(2 години)

Тема. Методика підготовки наукової статті, реферату та рецензії

Питання для обговорення:

- 1 Наукова монографія, наукова стаття. Структура та вимоги до написання.
- 2 Реферат, доповідь, виступ: відмінності та методика написання
- 3 Форми звітності при науковому дослідженні.

Завдання:

1. Ознайомитись зі змістом наукової статті (Додаток 3). Охарактеризувати її структуру, змістовне наповнення розділів, стиль написання, відповідність вимогам, що висуваються до даного виду наукової продукції

2. Прорецензувати реферат колеги, відмітивши позитивні сторони та недоліки змісту та оформлення. Оформити рецензію, дотримуючись вимог її написання.

Наступне заняття: Підготуватись до доповіді на міні-конференції “Сучасні проблеми розвитку туризму”

Заняття 15

(2 години)

Тема. Міні-конференція “Сучасні проблеми розвитку туризму”

Завдання:

Представити результати роботи над рефератом або доповіддю, прийняти участь у обговоренні порушених проблем. Скласти резолюцію конференції.

Наступне заняття: Підготуватись до МКР №4 (теми 7-8).

Заняття 16

(2 години)

Тема. Методика роботи над курсовими та дипломними дослідженнями

Питання для обговорення:

1. Мета написання курсових робіт. Загальні вимоги до написання.
2. Мета та завдання написання дипломних робіт.
3. Загальні вимоги до написання дипломної роботи. Вибір теми дипломної роботи.
4. Структура дипломної роботи, змістовне наповнення розділів.
5. Етапи роботи та оформлення дипломного дослідження.
6. Процедура захисту дипломної роботи.
7. Мета написання магістерської роботи. Вимоги до її змісту.

МКР №4

Обговорення недоліків курсових робіт та засобів щодо їх усунення.

Підбиття підсумків.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальна робота студентів має на меті закріпити у студента навички роботи з інформацією, написання та оформлення рефератів.

Результати індивідуальної роботи оформляються окремим звітом, який подається викладачеві для перевірки в установлений термін.

Завдання.

Підготувати продуктивний багато джерельний реферат-довідь² на одну із запропонованих тем, користуючись запропонованими джерелами (таблиця 2). Варіант обирається згідно порядкового номера студента у списку академічної групи:

№ варіанту	Номер студента у списку академічної групи					
1	1	6	11	16	21	26
2	2	7	12	17	22	27
3	3	8	13	18	23	28
4	4	9	14	19	24	29
5	5	10	15	20	25	30

Структура та змістове наповнення реферату:

1. Вступ: обґрунтування вибору теми та вихідні дані про джерела, що використовуються
2. Основна частина: виклад змісту джерел, що реферуються, порівняння основних аргументів та тез, висновки щодо них.
3. Висновки: загальні висновки по проблемі, заявленій у рефераті

Вимоги до оформлення не відрізняються від стандартних вимог, що висуваються до наукових робіт студентів (див. Методичні вказівки до написання курсових робіт з дисципліни “Туристичні ресурси України” для студентів напрямку підготовки 1401 “Сфера обслуговування” спеціальності 6.140103 “Туризм” денної та заочної форм навчання [Текст]/ укл. Н.О. Алешугіна. – Чернігів: ЧНТУ, 2015. – 24 с.)

УВАГА! Усі роботи проходять експертизу на плагіат.

² Реферат-довідь – розгорнута доповідь з визначеної теми, в якому наряду з оглядом та аналізом першоджерел є об’єктивна оцінка проблеми, здійснена автором реферату.

Варіанти тем рефератів та література, обов'язкова для реферування

№	Тема реферату	Обов'язкові джерела	Режим доступу до джерела
1	Теоретичні підходи до вивчення туристичного потенціалу території	Горбаль У. Рекреаційний потенціал як об'єкт наукового аналізу в суспільній географії	http://tourlib.net/statti_ukr/gorbal.htm
		Святохо Н.В. К вопросу об элементном составе туристского потенциала региона	http://tourlib.net/statti_tourism/svyatoho.htm
		Фоменко Н.В. Природний рекреаційний потенціал і його визначення на прикладі Карпатського регіону // Рекреаційні ресурси та курортологія	http://tourlib.net/books_ukr/fomenko36.htm
		Букреев И.А. Формирование и реализация рекреационного потенциала региона	http://tourlib.net/statti_tourism/bukreev.htm
		Стеченко Д.М., Безуглий І.В. Науково-методичні основи підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу регіону	http://tourlib.net/statti_ukr/stechenko8.htm
		Будзович Г.В. Науковий зміст і сутність поняття рекреаційний потенціал	http://tourlib.net/statti_ukr/budzovych.htm
		Бережна І.В. Проблеми оцінки рекреаційного потенціалу	http://tourlib.net/statti_ukr/berezhna.htm
2	Сучасні проблеми розвитку туризму	Бакурова А.В., Діденко А.В. Основні проблеми туристичної галузі	http://tourlib.net/statti_ukr/bakurova.htm
		Милинчук Е.С. Системный подход к	http://tourlib.net/statti_tourism/milinchuk2.htm

		исследованию основных проблем туризма	
		Бондарук О.В., Левицька І.В. Проблеми розвитку туристичної індустрії в Україні	http://tourlib.net/statti_ukr/bondaruk.htm
		Смаль І.В. Особливості і проблеми розвитку міжнародного туризму у контексті глобалізаційних процесів	http://tourlib.net/statti_ukr/smal2.htm
		Мірошник Р.О., Щир І.В. Розвиток туристичної галузі України: особливості та проблеми	http://tourlib.net/statti_ukr/miroshnyk.htm
		В.В. Шулик Про сучасний стан і проблеми розвитку сфери відпочинку і туризму в Україні	http://tourlib.net/statti_ukr/shulyk.htm
		Лозова О.А. Туризм в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку	http://tourlib.net/statti_ukr/lozova.htm
3	Дослідження ринку туристичних послуг	Момонт Т.В. Основні засади функціонування ринку туристичних послуг	http://tourlib.net/statti_ukr/momont2.htm
		Андросова Т.В., Шталь Т.В., Опаленик А.В. Закономірності функціонування ринку туристичних послуг	http://tourlib.net/statti_ukr/androsova.htm
		Василиха Н.В., Мельник І.М. Особливості та сучасні аспекти функціонування ринку туристичних послуг	http://tourlib.net/statti_ukr/vasylyha.htm
		Гаврилюк С.П. Туристичне підприємство як суб'єкт конкуренції на ринку туристичних товарів та послуг в Україні	http://tourlib.net/statti_ukr/gavryljuk.htm
		Кислий В.М., Шевченко Г.М. Аналіз передумов	http://tourlib.net/statti_ukr/kyslyj.htm

		формування ринку рекреаційних послуг в Україні	
		Очеретін Д.В. Аналіз ринку туристичних послуг в Україні	http://tourlib.net/statti_ukr/ocheretin.htm
		Момонт Т.В. Основні фактори розвитку ринку туристичних послуг	http://tourlib.net/statti_ukr/momont4.htm
4	Підходи до розуміння основних понять рекреації та туризму	Бушуев В.В. О дефиниции "индустрия туризма"	http://tourlib.net/statti_tourism/bushuev.htm
		Галасюк С.С. Вплив термінологічного апарату на окремі показники туристичної діяльності	http://tourlib.net/statti_ukr/galasjuk11.htm
		Кобзова С.М. Поняття «туристичний регіон», «регіональний туризм» та «туристський маршрут» у сучасному науковому дискурсі	http://tourlib.net/statti_ukr/kobzova2.htm
		Пустовойтенко С.И., Сарян А.А. Проблемы терминологии туризма	http://tourlib.net/statti_tourism/pustovojtenko.htm
		І.В. Смаль, В.В. Смаль Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять	http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm
		Чаплінський Ю.Б. Теоретичні аспекти сутності дефініції «туризм»	http://tourlib.net/statti_ukr/chaplinskyj4.htm
		Колосінська М.І. Дослідження теоретичних підходів до визначення категорії «туризм»	http://tourlib.net/statti_ukr/kolosinska.htm
5	Сталий розвиток туризму	Алейникова Г.М. Условия и особенности развития устойчивого природноориентированного туризма	http://tourlib.net/statti_tourism/alejnikova.htm

	Свірідова Н.Д. Концепція сталого розвитку туризму в сучасних умовах	http://tourlib.net/statti_ukr/sviridova2.htm
	Казачковська Г.В. Можливості сталого розвитку туризму та курортів в Україні	http://tourlib.net/statti_ukr/kazachkovska.htm
	Мионов Ю.Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні	http://tourlib.net/statti_ukr/myronov2.htm
	Доан П.В. Сталий розвиток локальних туристичних систем і регіонів Італії	http://tourlib.net/statti_ukr/doan.htm
	Новицька С. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери	http://tourlib.net/statti_ukr/novycka2.htm
	Осипчук М.Д. Міжнародний туризм у контексті модернізації зовнішньоекономічної діяльності України на засадах сталого розвитку	http://tourlib.net/statti_ukr/osypchuk3.htm

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

На самостійну роботу студентів для вивчення дисципліни “Основи наукових досліджень” відведено 72 години.

Метою самостійної роботи студентів є:

- відпрацювання навичок роботи з літературою;
- вивчення матеріалу за основними темами, передбаченими навчальним планом та програмою;
- формування навичок використання основних методів дослідження;
- формування навичок ведення самостійних досліджень з певної проблематики.

Тема 1. Наука як система уявлень про світ

Питання для підготовки та самоконтролю:

1. Наука як складне багатостороннє явище.
2. Роль науки у процесі життєдіяльності суспільства.
3. Наука як специфічний соціальний інститут в системі культури.
4. Наука як діяльність. Види наукової діяльності.
5. Наука як система знань.
6. Протонаукові знання, пара наука, псевдонаука.
7. Еволюція поглядів на співвідношення науки та філософії.
8. Наука і мистецтво.
9. Наука і проблеми моралі. Наукова етика.
10. Влада і наука.
11. Проблеми міжнародного спілкування науковців. Наукова мова. Терміни та синоніми. Проблеми уніфікації термінології.
12. Групи та галузі наук.
13. Поняття про туризмологію.

Самостійна робота.

Особистість в науці. – Підготувати повідомлення про будь-якого діяча науки.

Тема 2. Роль і значення науки як продуктивної сили суспільства

Питання для підготовки та самоконтролю:

1. Функції та завдання науки. Функції наук про туризм.
2. Основні ознаки науки: універсальність, фрагментарність, загальна значущість, знеособленість, систематичність, незавершеність, спадкоємність, критичність, достовірність, позаморальність, раціональність, чутливість
3. Поняття про принципи. Принципи науки: детермінізм, об’єктивність, історизм, альтернативність.
4. Моральний імператив науки: універсалізм, комуналізм, безкорисливість, організований скептицизм, раціоналізм, емоційна нейтральність.
5. Етапи розвитку науки: зародження науки та накопичення знань, етап

класичної науки, некласична наука, постнекласична наука. Етапи розвитку конкретних наук.

Самостійна робота: дослідити етапи розвитку туристичних досліджень

Тема 3 Наукове пізнання та його організація

Питання для підготовки та самоконтролю:

- 1.Знання, пізнання, види знання та пізнання. Співвідношення науки та знань.
- 2.Чуттєве і раціональне пізнання. Відносні та абсолютні знання.
- 3.Вимоги до наукового знання: обґрунтованість, верифікація, лібералізм, практична застосовність.
- 4.Функції наукової діяльності.
- 5.Функціональні особливості науки про туризм.
- 6.Організація науки в Україні. Функції організацій та установ, що здійснюють організацію науки в Україні.: МОН України, НАН України, галузеві академії.
- 7.Суб'єкти наукової діяльності. Система підготовки наукових кадрів. Наукові ступені та звання. Наукові школи.

Самостійна робота: дослідити, які установи та навчальні заклади України займаються дослідженням туристичної діяльності

Тема 4. Наукові дослідження.

Питання для підготовки та самоконтролю:

- 1.Наукове дослідження. Фундаментальні та прикладні дослідження.
- 2.Предмет та об'єкт дослідження, мета та завдання дослідження. Теоретичні та емпіричні завдання.
- 3.Структурні компоненти теоретичного пізнання: наукова ідея, гіпотеза, доказ, теза, аргумент, демонстрація, закон, судження, умовивід, теорія, поняття, категорія, аксіома, постулат, принцип.
- 4.Головні етапи наукового дослідження: формулювання проблеми, визначення ступеню відомого у невідомому, розробка гіпотези, інформаційний пошук, науковий пошук, впровадження та їх особливості.
- 5.Особливості наукових досліджень в туризмі. Науки про туризм та об'єкт їх дослідження.

Самостійна робота: скласти словничок основних категорій наукового пізнання

Тема 5. Основи методології науково-дослідної роботи

Питання для підготовки та самоконтролю:

- 1.Визначення сутності поняття “метод” та “методологія науки”.
- 2.Функції методології.

3. Філософська методологія та її функції.
4. Діалектичний підхід та його принципи: розвитку, загального зв'язку, протиріччя.
5. Загальнонаукова та спеціальна методологія.
6. Роль методології у дослідженні туристичної діяльності.
7. Значення наукових дисциплін у формуванні методології дослідження туризму.

Самостійна робота: 1. Ознайомитись із сутністю основних законів діалектики:

1. єдності та боротьби протилежностей;
2. переходу кількості у якість;
3. заперечення заперечення

2. Ознайомитись із визначеннями основних філософських категорій: зміст та форма, ціле та частина, сутність та явище, причина та наслідок, необхідність і випадковість, загальне та одиничне, можливість та дійсність.

Тема 6. Характеристика методів дослідження в туризмі

Питання для підготовки та самоконтролю:

1. Методи емпіричного дослідження. Спостереження. Вимоги до спостереження. Опитування та його види: інтерв'ю, анкетування, тестування. Порівняння та вимоги до нього. Вимірювання, експеримент, опис. Їх застосування в туристичних дослідженнях.

2. Методи теоретичного дослідження (ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи) та їх застосування в туристичних дослідженнях.

3. Методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання).

4. Спеціальні методи дослідження в туризмі: картографічний, економічного районування, геоінформаційний, економіко-математичне моделювання, альтернативний аналіз, граничний аналіз, методи абсолютних і порівняльних переваг, аналіз еластичності, табличне, графічне, аналітичне моделювання, оптимізація та визначення рівноваги.

5. Застосування методів психології в туризмі.

Самостійна робота: законспектувати визначення спеціальних методів, які використовуються у дослідженнях туризму.

Тема 7. Науково-дослідна діяльність студентів. Інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи

Питання для підготовки та самоконтролю:

1. Значення науково-дослідної роботи для підготовки фахівців.
2. Напрями та основні завдання науково-дослідної роботи студентів.

3. Організація науково-дослідної роботи студентів у вузі.
4. Наукова інформація, її ознаки, основні джерела, властивості.
5. Головні принципи інформаційних відносин в суспільстві. Галузі інформації.
6. Значення інформації при проведенні наукових досліджень.
7. Основні джерела науково-технічної інформації.
8. Поняття про первинну та вторинну інформацію, інформаційно-пошукову мову.
9. Організація інформаційно-пошукової діяльності.
10. Бібліографічні, реферативні та оглядові видання.
11. Техніка роботи зі спеціальною літературою.
12. Методи читання та опрацювання інформації.
13. Правила цитування.
14. Правила оформлення списку використаних джерел.

Самостійна робота: Користуючись матеріалами сайту ЧНТУ, скласти схему організаційної структури науково-дослідної діяльності університету

Тема 8 Методика написання студентських наукових праць

Питання для підготовки та самоконтролю:

1. Мета написання курсових робіт. Вибір теми курсової роботи. Робота з джерелами інформації при написанні курсової. Організація роботи та оформлення курсової. Процедура захисту.
2. Мета та завдання написання дипломних робіт. Загальні вимоги до написання дипломної роботи. Вибір теми дипломної роботи. Наукове керівництво при написанні дипломної роботи. Структура дипломної роботи, змістовне наповнення розділів. Етапи роботи та оформлення дипломного дослідження. Процедура захисту дипломної роботи.
3. Мета написання магістерської роботи. Вимоги до її змісту.
4. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.
5. Монографія, наукова стаття, тези.
6. Реферат, доповідь, виступ.
7. Форми звітності при науковому дослідженні.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінка ЕСТS	Оцінка (за національною шкалою)	Модульний контроль (60%)				Сума балів за результатами модульного контролю	Кількість балів за результатами заліку (40%)	Сума балів
		Модуль 1 (бали) питома вага 0,15	Модуль 2 (бали) питома вага 0,15	Модуль 3 (бали) питома вага 0,15	Модуль 4 (бали) питома вага 0,15			
A	5 (відмінно)	14-15	14-15	14-15	14-15	56-60	31-40	90-100
B,C	4 (добре)	11-13	11-13	11-13	11-13	45-55	21-30	75-89
D,E	3 (задовільно)	9-10	9-10	9-10	9-10	40-49	11-20	60-74
FX	2 (незадовільно)	5-8	5-8	5-8	5-8	35-39	1-10	35-59
F	2 (незадовільно)	0-4	0-4	0-4	0-4	0-34	0	0-34

Критерії оцінки змістовного модуля 1 та 2

Оцінка	Поточний контроль	Активність	Модульна контрольна робота	Сума балів
5 (відмінно)	4-5	4-5	4-5	14-15
4 (добре)	4-5	4-5	4-5	11-13
3 (задовільно)	3-4	3-4	3-4	9-10
2 (незадовільно)	2-3	2-3	2-3	5-8
2 (незадовільно)	0-1	0-1	0-1	0-4

Критерії оцінки змістовного модуля 3

Оцінка	Поточний контроль	Звіти за практичні роботи	Модульна контрольна робота	Сума балів
5 (відмінно)	5	4-5	5	14-15
4 (добре)	4	4-5	4	12-13
3 (задовільно)	3	3-4	3	9-11
2 (незадовільно)	2	2-3	2	6-8
2 (незадовільно)	0-1	0-1	0-1	0-5

Критерії оцінки змістовного модуля 4

Оцінка	Звіти за практичні роботи	Реферат	Модульна контрольна робота	Сума балів
5 (відмінно)	4-5	4-5	4-5	14-15
4 (добре)	4-5	4-5	4-5	11-13
3 (задовільно)	3-4	3-4	3-4	9-10
2 (незадовільно)	2-3	2-3	2-3	5-8
2 (незадовільно)	0-1	0-1	0-1	0-4

МІНІМАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ

З тими студентами, які до проведення підсумкового семестрового контролю не встигли виконати всі обов'язкові види робіт та мають підсумкову оцінку від 35 до 59 балів (за шкалою оцінювання), проводяться додаткові індивідуальні заняття, за результатами яких визначається, наскільки глибоко засвоений матеріал, та чи необхідне повторне вивчення дисципліни.

Дисципліну можна вважати такою, що засвоєна, якщо студент:

1) знає:

- що таке наука, науково-дослідна діяльність, хто в Україні займається її організацією;
- що таке методологія ;
- що таке загальнофілософські, загально-наукові та спеціальні методи та вміє навести приклади;
- особливості організації наукових досліджень у вищих навчальних закладах;
- основні види студентських наукових робіт;

2.) вміє:

- скласти анотацію до статті;
- написати реферат на задану тему та правильного його оформити
- визначити об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження на задану тематику.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Барчуков И. С. Методы научных исследований в туризме : учеб. пособие для вузов / И.С. Барчуков. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — 224 с
2. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис : загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1– 2003, IDT). — Видання офіційне. — К. : Держспоживстандарт України, 2007. — 124 с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної і видавничої справи)Закон України «Про інформацію» [Текст] // Голос України - 1992.-23 листопада.
3. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 352 с.
4. Цехмістрова Т.С. Основни наукових досліджень: Навч. посіб [Текст] / Т.С.Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.

Додаткова:

1. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів [Текст] / М.Т.Білуха. - К: Вища школа, 1997. - 271 с.
2. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление [Текст] / Отв.ред.А.Л.Яншин. - М: Наука, 1991.
3. Волков Ю.Г. Как написать дипломную, курсовую, реферат [Текст] / Ю.Г.Волков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 126 с.
4. Доброхот М.І. Сучасне і майбутнє української науки: Текст промови на III Всесвітньому форумі українців 18-20 серпня 2001 р., м. Київ [Текст] / М.І. Доброхот // Освіта і управління. - 2001. - №3-4. - т. 4. – С. 7-13.
5. Коровайченко Ю. М. Alma mater, або як стати справжнім студентом [Текст: (інформація для абітурієнтів, студентів, батьків, викладачів) / Ю. М. Коровай-ченко. — К.: «ВМУРОЛ», 2003. — 115 с. — (Путівник в країну «Студентство»).
6. Кузнецов И.Н. Подготовка и оформление рефератов курсовых и дипломных работ [Текст] / И.Н.Кузнецов. – Минск, 2000. - 243 с.
7. Кушнарєнко Н.М. Документоведение. Учебник для вузов культуры [Текст] / Н.М.Кушнарєнко - К.: Знання, 2000. - 460 с.
8. Левківський К.М. Методичні рекомендації щодо структури змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів [Текст] / К.М.Левківський. //Вища школа. – 2002. - №1. - с. 117-120.
9. Маниліч М.І. Основи наукових досліджень [Текст] / М.І.Маниліч. – Чернівці: Букрек, 2005. – 251 с.
10. Мороз І.В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту [Текст] / І.В.Мороз. -К., 1997. - 56 с.

11. Основы научных исследований. Учебное пособие [Текст] / А.А.Дудченко и др. - К.: Знання, 2000. - 114 с.
12. Пасько В. П. Эффективная работа в Интернет. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.
13. Пилипчук М.І. Основи наукових досліджень [Текст] / М.І.Пилипчук. – К.: Знання, 2007. – 270 с.
14. Про вищу освіту [Текст]: закон України. — К.: Парламентське вид-во, 2006. — 64 с. — (Закони України).
15. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. — К.: Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>, вільний. Назва з екрану.
16. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі [Текст]: Навч. посібник / І. П'ятницька-Позднякова. — К.: [б.в.], 2003. — 116 с.
17. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навч. пос [Текст] / В.І.Романчиков. - К.: ВІПОЛ, 1997. - 242 с.
18. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Основи наукових досліджень [Текст] / В.К.Сидоренко, П.В.Дмитренко. - К.: ДІНІТ, 2000. - 259 с.
19. Уваров А.А. - Дипломные и курсовые работы по экономическим специальностям [Текст] / А.А.Уваров. - М.: Дело и сервис, 2000. - 77 с.
20. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень [Текст] / А.С.Філіпенко. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.
21. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник для вищих навчальних закладів [Текст] / В.М.Шейко, Н.М.Кушнарєнко - К: Знання-Прес, 2006. - 295 с.
22. Bishop S. Science in process. – London: Heinemann, 2012.
23. Cole, K. S., *Things your teacher never told you about science: Nine shocking revelations* [Newsday, Long Island, New York](#), March 23, 1986
24. Papineau, David. 2005. *Science, problems of the philosophy of*. Oxford Companion to Philosophy. Oxford.

Туризм як фактор вдосконалення галузевої структури регіональної економіки

Сфера туристичних послуг знаходиться у тісному взаємозв'язку із такими ключовими секторами регіонального господарського комплексу, як транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів масового споживання та багато інших, виступаючи каталізатором комплексного розвитку території. В багатьох країнах і регіонах туризм, як форма рекреації, є основним джерелом прибутків тоді, коли відсутні або вичерпані природні та соціально-економічні передумови для розвитку промисловості чи сільського господарства.

Відомо, що до процесу надання туристичних послуг долучаються продукти різнорідних галузей та видів діяльності як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери. Номенклатура таких продуктів надзвичайно широка і різноманітна, більше того, в сучасних умовах вона постійно розширюється, поповнюється і видозмінюється. Результатом цього стає диверсифікація та розвиток більшості сфер і галузей господарства, які формують галузеву структуру економіки країни або регіону. Проте українські реалії вимагають більш активного втручання в ці процеси та побудови такого співвідношення окремих галузей, при якому потреби господарського комплексу у певних видах продукції на регіональному рівні задовольнялися б з найменшими затратами суспільної праці і в найкоротший період часу. Актуальним для багатьох регіонів є не стільки розвиток окремих галузей, скільки забезпечення функціонування диверсифікованих міжгалузевих комплексів, що характерно для сучасної ринкової економіки. Таким чином, окреслюється проблема пошуку шляхів ефективного управління вдосконаленням галузевої структури регіонального господарства та детального вивчення факторів, які впливають на нього.

Різні аспекти регіональної економіки та шляхи її стабільного і збалансованого розвитку в Україні досліджуються та висвітлюються у працях багатьох вчених, зокрема Г.Балабанова, П.Беленького, В.Євдокименка, В.Кравціва, В.Павлова, В.Пили, Д.Стеченка, О.Чмир. Важливу роль у дослідженні даної проблематики відіграє наукова школа, створена М.Долішнім в Інституті регіональних досліджень НАН України. Загальним та специфічним питанням розвитку туризму та сфери рекреаційних послуг присвячені наукові доробки таких вітчизняних вчених та фахівців, як В.Безносюк, І.Гаврилишин, В.Герасименко, В.Кифяк, М.Крачило, О.Любіцева, Ю.Правик, В.Федорченко, Л.Черчик, Н.Чорненко, І.Школа, Л.Шульгіна та ін. Серед досліджень на цю тему, які здійснювались іноземними вченими, варто зазначити праці М.Біржакова, Я.Варшинської, А.Дуровича, І.Зоріна, В.Квартальнова, Ф.Котлера, Р.Павлусінські, А.Ягельського. Попри велику наукову роботу, яка проводиться в цій сфері, потребують поглиблення питання розвитку та особливостей функціонування галузі туризму як форми підприємництва в регіональній економіці.

Значна кількість публікацій присвячується питанням регіональної політики та державного регулювання сфери туристичних послуг. Помічено, що державне втручання має різну силу залежно від рівня економічного розвитку – в країнах, що розвиваються, рекреація має пріоритетне значення для уряду, який тримає в руках також і розвиток рекреаційної інфраструктури; в постіндустріально розвинених країнах вплив держави відносно менший; тут сильніший приватний сектор, який забезпечує дану сферу інфраструктурою та маркетинговими матеріалами.

Окрема увага приділяється ролі туристичного мультиплікатора, який, на думку В.Гуляєва, є коефіцієнтом непрямого впливу туризму на соціальну та економічну сферу даної галузі на регіональному рівні [1, с.35]. Сьогодні у світі існує декілька теорій та моделей

розрахунку туристичного мультиплікатора для різних галузей економіки. Ці теорії базуються на загальних мультиплікативних моделях, що були розроблені відомими вченими-економістами Дж.М.Кейнсом, П.Самуельсоном, С.Фішером, Х.Рюттером, Б.Арчером, С.Оуеном, Х.Клементом. Пізніше аналіз існуючих методик знайшов відображення в дослідженнях таких вчених-економістів, як Ю.Хойо, К.Озава, Дж.Бодлендер, М.Герті, В.Гуляєв, В.Сапрунова. В працях цих науковців, з огляду на загальновідомі мультиплікативні моделі, наводяться методики розрахунку різних видів туристичних мультиплікаторів. На жаль, в Україні з боку вітчизняних дослідників туристичної галузі не приділяється достатньо уваги розгляду питань мультиплікативного ефекту на туристичному ринку.

Метою даної статті є висвітлення зарубіжного досвіду розвитку туризму та визначення ролі туризму як економічної діяльності в регіональному господарському комплексі, обґрунтування загальних напрямів забезпечення ефективної побудови стратегії удосконалення галузевої структури економіки регіону.

Світовий досвід накопичив чимало прикладів того, як туризм перетворювався на реальну альтернативу іншим прибутковим видам виробничої діяльності. Проте, попри велику кількість наукових розробок, державних та регіональних планів, стратегій і програм (частина з яких завершується в 2010 році) в економічній системі нашої держави значення туризму та ставлення до нього майже не змінилося. Шкода, адже специфіка туризму як виду економічної діяльності полягає не тільки у задоволенні потреб споживачів у відпочинку, оздоровленні та пізнанні, а й у справлянні вагомого впливу на інші сектори економіки через диверсифіковані зв'язки, спричиняючи появу мультиплікативного ефекту та стимулюючи розвиток інших галузей.

Саме цей вплив доцільно використати для вдосконалення галузевої структури як національної, так і регіональної економіки. Ця структура є різною в кожному конкретному регіоні, що пояснюється його особливостями (природними ресурсами, особливостями їх розміщення, своєрідністю клімату та екологічних умов, унікальністю історичних характеристик тощо), які впливають на рівень економічного розвитку та спеціалізацію регіону. Різноманіття територій, в межах яких здійснюється туристична діяльність, потребує обґрунтованого аналізу передумов і факторів використання їх туристично-рекреаційних ресурсів, а також наукових підходів щодо створення підприємницького середовища і дієвого організаційно-економічного механізму розвитку туризму.

Розглядаючи питання впливу туризму на регіональний розвиток, зазначимо, що вчені завжди цікавилися чинниками впливу на економіку, здійснюючи їх пошук та вивчення. Ще в 1980 р. польський географ А.Ягельський, аналізуючи чинники розміщення населення, писав, що "в сучасному розміщенні населення світу можна виділити три основні чинники цього процесу"[2]. Перший, в якому роль природного середовища досить велика, охоплює розміщення людей, зайнятих сільськогосподарською працею. Другим чинником розміщення населення є розміщення промисловості. Третій чинник – величезний ріст міжнародної торгівлі і морських перевезень – став причиною формування великих портових центрів і численних дрібніших скупчень населення в приморських районах багатьох країн світу. І тут А.Ягельський говорить про появу нового на той період чинника – розвитку рекреаційних центрів на узбережжях (зокрема, Середземного і Чорного морів, у Флориді, Каліфорнії (США) тощо) і тенденції осідання багатих людей з різних країн у ряді районів, таких як Рів'єра, Валенсія, острови Карибського моря та ін.

Ще раніше було помічено, що туризм можна використовувати як чинник розвитку окремих територій. В зв'язку з цим характерним є приклад, що стосується освоєння архіпелагу Бріоні (Хорватія) в Адріатичному морі. У кінці

XIX ст. австрійський підприємець П.Купелвайзер, оцінивши перспективи розвитку туристичної діяльності, придбав у власність архіпелаг і вирішив створити там престижний курорт для вищої аристократії. Після проведення широкомасштабної програми по рекреаційному облаштуванню островів та їх упорядкуванню Бріоні став престижним туристичним центром із розвиненою інфраструктурою та ефективними обслуговуючими галузями [3, с.212].

На відміну від багатьох інших галузей спеціалізації регіону, які під впливом структурної перебудови економіки можуть потерпати від кризи внаслідок появи прогресивніших галузей, які виготовляють товари-субститути, туризм залишається унікальним явищем. У багатьох випадках він сам виступає в ролі галузі-субституту, що приводить до зміни економічної спеціалізації регіону. Це підтверджує зарубіжний досвід розвитку туризму. Так, у Східній Чехії кілька шахтарських містечок переорієнтувалися у своїй спеціалізації на міжнародний туризм, збудувавши трампліни та траси для лижного спорту. Колишні промислові об'єкти перетворені на музеї і демонструються туристам.

Інший приклад – місто Рованіємі на півночі Фінляндії. У минулому це було місто фінських лісорубів та золотошукачів, натомість сьогодні це туристичний центр Лапландії. У країнах Південної Європи сільськогосподарська спеціалізація багатьох місцевостей заміщена туристичною активністю. Характерним прикладом є республіка Сан-Марино, де туризм став пріоритетною галуззю економіки, замінивши на цьому місці рослинництво.

Таким чином, промислова та сільськогосподарська експлуатація природних ресурсів частково заміщується третинним сектором економіки. Він здатен не тільки приносити реальні результати навіть у застійні періоди, а й виступати каталізатором поживлення ділової активності в інших сферах. Сьогодні вплив туристичної діяльності на соціально-економічний регіональний розвиток виявляється за такими напрямками:

- розвиток проблемних районів (відсталих, депресивних, сільських, прикордонних, нового освоєння);
- розвиток галузей сфери послуг та матеріального виробництва;
- збереження історико-культурної спадщини регіону;
- стимулювання економічної інтеграції і глобалізації.

Зазначимо, що останніми десятиліттями в європейській регіональній політиці, безумовно, присутня туристична складова. Для підтримки туристичного бізнесу можуть застосовуватися такі фінансові інструменти, як дотації з європейських фондів, позики Європейського інвестиційного банку. Європейський фонд регіонального розвитку надає фінансову допомогу проблемним регіонам у будівництві нових промислових об'єктів та створенні робочих місць. Також в ЄС реалізуються ініціативи, які об'єднують розв'язання регіональних проблем і розвиток туристичної діяльності (наприклад, програми «RESIDER», «INTERREG», «ENVIREG» та ін.). Таким чином, у країнах європейської співдружності туризм розглядається як реальна альтернатива промисловості і підтримується на міжнародному рівні.

В Україні також розуміють переваги, пов'язані з розвитком туризму, для регіональної економіки та оптимізації її структури. Однак найчастіше тут відсутня скоординована регіональна політика, яка була б спрямована на вирішення цього питання, а також наукові дослідження, адже реалізація стратегії вдосконалення галузевої структури вимагає проведення її загального аналізу на професійному рівні. При структурному аналізі необхідно з'ясувати базові галузі (галузі спеціалізації) та оцінити інтенсивність виконання базових функцій, а також співвідношення між галузями спеціалізації, допоміжними (комплектуючими) та обслуговуючими. Для оцінки стадії економічного розвитку регіону важливо визначити наявність у ньому первинних, вторинних, третинних і четвертинних видів діяльності.

Також дуже важливим є визначення галузей спеціалізації регіону, галузей, які виконують допоміжну функцію, і галузей, які обслуговують виробництво і населення.

Важливим є також здійснення аналізу взаємопов'язаності регіонального комплексу. Цей показник окреслює його відносну автономність або, навпаки, залежність від інших регіонів, тобто характер міжрегіональних зв'язків. Взаємопов'язаність регіонального комплексу характеризується частотою економічних зв'язків між об'єктами регіону і потенціалом внутрішньорегіональної взаємодії, що склалася. Наявність і розвиток у регіоні різних видів діяльності є також важливою характеристикою економічного розвитку регіону. Співвідношення наявних галузей кожної з груп діяльності має значення для визначення перспектив подальшого розвитку регіону та його потенціалу.

При аналізі регіонального мультиплікатора основна увага приділяється взаємозв'язкам між секторами в середині регіону. Дослідження мультиплікативного процесу для подальшого програмування соціально-економічного розвитку регіону полягає в тому, що регіональний мультиплікатор чітко вказує, яким чином розвиток одного сектора спричиняє розширення іншого.

Для характеристики ролі галузей регіону в національній економіці застосовуються коефіцієнти локалізації, чи спеціалізації виробництва. Аналіз галузевої структури передбачає виділення не тільки галузей спеціалізації, але і комплексних виробництв, які доповнюють галузі спеціалізації.

Проведення такого аналізу дозволить виявити слабкі місця галузевої структури та сформулювати на цій основі комплексну стратегію її вдосконалення. При розробці стратегічного плану необхідно враховувати, що роль туризму у розвитку регіонів України є досить важливою, але не головною. Адже національна економіка не вичерпала можливостей розвитку традиційних форм господарського освоєння простору. Тому лише оптимальне поєднання промислових, сільськогосподарських і рекреаційно-туристичних технологій взаємодії суспільства і природи дозволить вдосконалити галузеву структуру регіонів та вивести їх з соціально-економічної кризи.

Розглядаючи як приклад Чернівецьку область, зазначимо, що її сучасна економіка представлена низкою галузей матеріального виробництва та соціальною інфраструктурою. Визначальними елементами господарського комплексу є сільське господарство, харчова промисловість і переробка сільгосппродуктів, текстильна промисловість, виробництво машин і устаткування, деревообробна промисловість та виробництво меблів. За галузевою структурою Чернівецька область перетворилася з індустріально-аграрної на аграрно-індустріальну. За даними обласного статуправління, понад 23% валової доданої вартості створюється у сільському господарстві, 12,7% в промисловості, 18,4% – в торгівлі та 10,4% – в сфері транспорту і зв'язку.

Згідно з результатами дослідження підприємницького середовища, проведеного Чернівецьким бізнес-центром, сфери здійснення діяльності розподілялись таким чином:

- виробництво – 17%;
- оптова торгівля – 13%;
- роздрібна торгівля продуктами харчування – 13%;
- інша роздрібна торгівля – 17%;
- туристичні послуги – 7%;
- ресторанні послуги – 5%;
- нерухомість – 4%;
- нотаріально-юридичні послуги – 4%;
- перукарські послуги – 4%;
- послуги автосервісу – 4%;
- інші послуги – 12%.

Як бачимо, частка туристичних послуг надзвичайно мала. Проте аналізуючи офіційні статистичні дані, можна помітити, що обсяг туристичних послуг постійно зростає (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності туристичних підприємств Чернівецької області [4]

	Показник	2003 р.	2006 р.	2009 р.
1.	Обсяг туристичних послуг, тис.грн.	18107,59	25744,871	33867,373
2.	Платежі до бюджету, тис.грн.	1433,43	983,727	2391,677
3.	Кількість працюючих, осіб	733	604	451

При цьому слід зазначити значне скорочення кількості працюючих у даній галузі протягом останніх років, яке бере свій початок з 2002 р. Цей процес, поза всякими сумнівами,

був пов'язаний зі змінами у законодавстві, яке ускладнило перебування на ринку найменш фінансово забезпечених підприємств з 1 січня 2004 р. В цілому ж тенденція розвитку туризму має висхідний характер.

Із 2007 року в структурі туристичного ринку спостерігається перерозподіл – найбільшого розвитку набув внутрішній ринок, який зріс удвічі і збільшив свою частку у структурі ринку до 75%. Водночас відбулося суттєве скорочення обсягів виїзного туризму – на 61%. Сегмент в'їзного туризму майже не змінився (13%) [5, с.69].

Враховуючи все вищесказане, вважаємо, що туризм зможе сприяти вдосконаленню галузевої структури регіональної економіки. Але для цього стратегія його розвитку має спиратися на такі основні напрями:

1. Врахування екологічної проблеми. Ця теза вимагає особливої уваги, адже проблеми екологічної рівноваги держави стають все більш актуальними. Врахування їх приводить до необхідності наголошення на тому, що стратегія сталого розвитку повинна ґрунтуватись на поєднанні економічного, соціального та екологічного підходів.

2. Пошук шляхів залучення інвестицій. Зрозуміло, що в сучасних умовах очікувати потужних капіталовкладень у сферу туризму не доводиться. Сприятливий інвестиційний клімат в Україні ще не склався. Водночас, ефективними могли б бути дрібні та середні інвестиційні проекти, спрямовані на залучення фінансових ресурсів із-за кордону. Необхідно також зазначити, що такі проекти будуть мати підтримку з боку адміністрації відповідних районів і областей, які зацікавлені в розвитку малого та середнього підприємництва.

3. Врахування тенденцій глобалізації та інтелектуалізації бізнесу. Інструментами сучасних глобалізаційних процесів є транспортні та комунікаційні корпорації, засоби медіа, глобальні мережі, а також міжнародний туризм. Саме туризм відкриває можливості збагачення культур, виступає рушійною силою їх входження до нового глобального простору, вносить у туристичні центри нововведення, створені у передових державах.

4. Створення інституціональних органів розвитку туризму, координуючих центрів та контролюючих організацій. В Україні поки що немає впливового координуючого органу, який займався б розв'язанням регіональних проблем розвитку туризму. Ці питання часто покладаються на органи місцевого самоврядування, добровільні об'єднання підприємств або на науково-дослідницькі організації. Це мають бути спеціалізовані бізнес-інкубатори, рекреаційно-туристичні кластери, бізнес-центри та кол-центри, громадські організації тощо. Немає єдиних підходів та методик контролю, критеріїв статистичної звітності від усіх суб'єктів туристичної діяльності, що призводить до мінімізації впливу туризму на регіональний розвиток, втрат відрахувань до Державного та місцевого бюджетів, неефективного використання можливостей краю щодо створення нових робочих місць тощо [6].

Отже, реструктуризація – досить тривалий і творчий процес, що передбачає розроблення програми її реалізації з урахуванням специфіки кожної галузі. Деякі заходи можна приймати і реалізовувати лише на основі спільно розроблених довгострокових програм міністерств культури, транспорту і зв'язку, економіки, освіти, центрів розвитку підприємництва та інших союзів та асоціацій, що діють у цій сфері.

Розвиток туризму в регіоні, хоча і не є панацеєю, може справляти суттєвий позитивний вплив на галузеву структуру регіональної економіки, при цьому зміни, які відбуваються у цій структурі завдяки розвитку туризму, виражаються у більш чіткому виявленні соціально-економічного змісту, цілей, функцій і особливостей окремих галузей і видів діяльності. Для формування стратегії реструктуризації на основі туризму необхідно провести низку ґрунтовних наукових досліджень, зокрема, аналіз галузевої структури регіону, обґрунтування стратегії партнерства для його ефективного розвитку, обґрунтувати напрями інституційних перетворень з метою реструктуризації регіонального господарського комплексу.

Для розв'язання наявних проблем постає необхідність створити умови для оптимальної економічної самостійності регіонів, вжити організаційні, правові та економічні заходи для забезпечення ефективного державного регулювання процесів регіонального розвитку країни та координації існуючих міжрегіональних зв'язків.

Список використаних джерел

1. Гуляев В.Г. Туризм: Экономика и социальное развитие / В.Г.Гуляев / - М.: Финансы и статистика, 2003. – 304 с.
2. Ягельский А. География населения. - М., 1980.
3. Воскресенский В.Ю. Международный туризм. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 255 с.
4. Державна статистична звітність – Зведений звіт по Чернівецькій області. Форма № 1-ТУР. – Управління з питань туризму Чернівецької обласної державної адміністрації. – Чернівці, 2010.
5. Туризм в Україні / Статистичний збірник / Державний комітет статистики. – К., 2008.
6. Кифяк В.Ф. Економічний вплив туризму на регіональний розвиток / Регіональні проблеми розвитку туризму та рекреації: Зб. наук. праць / НАН України. Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005.
7. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії. - К.: Атіка, 2009. – 392 с.

Колосінська М.І.

Економіка. Управління. Інновації. - 2011. - №2 (6).

Дослідження теоретичних підходів до визначення категорії «туризм»

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що зародження туризму відноситься до Стародавнього світу, до теперішнього часу ще не існує єдиного підходу до визначення його сутності та понятійного апарата. Варто зауважити, що формування визначення поняття «туризм» відбувалося паралельно до розвитку даного явища. Спочатку туризм не являвся об'єктом наукового дослідження, але в ХХ ст., внаслідок зростання туристичних потоків та їхнього впливу на національні економіки країн, виникає гостра необхідність чіткого визначення даної дефініції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над дослідженням поняття «туризм» працювала велика кількість науковців: О.О. Бейдик, М.Б. Биржаков, М.А. Жукова, М.І. Кабушкін, В.А. Квартальнов, В.Ф. Кифяк, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, Т.Г. Сокол, В.В. Худо, В.І. Цибух, І.М. Школа [2; 11-16; 19] та інші. Слід також зауважити, що над створенням єдиного міжнародного термінологічного стандарту щодо визначення даної категорії щорічно працюють різноманітні організації, основні серед них: Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня туристична організація, Організація економічного співробітництва та розвитку. Але не зважаючи на такий жвавий науковий інтерес до даної категорії, однозначного трактування, яке б повністю відображало його сутність, туризм так і не отримав.

Цілі статті: обґрунтування поняття «туризм» як системної наукової категорії; висвітлення різноманітних трактувань авторами сутності поняття "туризм" та виокремлення на основі них власної систематизації наукових підходів до аналізу досліджуваної категорії; формування власного визначення досліджуваної категорії.

Виклад основного матеріалу. Туризм, як складне соціально-економічне явище, характеризується наявністю значної кількості визначень, які постійно змінюються та удосконалюються. Проаналізувавши та врахувавши сучасний рівень дослідження даного поняття, на нашу думку, слід виділити наступні чотири підходи до визначення даної категорії: соціально-культурний (функціональний), нормативний, міграційний та економічний (рис. 1).

Рис. 1. Система сучасних підходів до визначення дефініції «туризм»

В основу соціально-культурного підходу поставлено прагнення авторів підкреслити виконання туризмом соціокультурної функції чи відобразити призначення туризму. До таких визначень відноситься одне із перших офіційних визначень надане ООН в 1954 році, туризм - це «активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання» [8, с. 34].

Схожий наголос на рекреаційному туризмі робить і Крачило Н.П., вважаючи туризм різновидом рекреації, активного відпочинку, «...під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурно-розважальними цілями» [20, с. 75]. Так, у матеріалах Всесвітньої конференції по туризму, організованої Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) було визначено туризм як «один из видов активного отдыха, представляющий собой путешествия, совершаемые с целью познания тех или иных районов, новых стран и сочетаемые в ряды стран с элементами спорта» [9, с. 11]. До даного підходу також слід віднести і більш ширше визначення, дане Академією туризму в Монте-Карло: «туризм – общее понятие для всех форм временного выезда людей с места постоянного жительства в оздоровительных целях, для удовлетворения познавательных интересов в свободное время или профессионально-деловых целей без занятий оплачиваемой деятельностью в месте временного пребывания» [4, с. 17]. Авторам останнього вдалося відійти від суто рекреаційної складової туризму, зробивши акцент на характері діяльності в місці тимчасового перебування.

Наведемо і інші твердження, що відносяться, на нашу думку, до соціально-культурного підходу. За Н.Ф. Реймерсом, «туризм – це будь-яка подорож з метою відпочинку і знайомства з новими регіонами й об'єктами» [18, с. 697].

О.О. Бейдик визначає туризм, як форму масового подорожування та відпочинку з метою ознайомлення з навколишнім середовищем, що характеризується екологічною, освітянською та іншими функціями [2, с. 95]. Згідно з визначенням Світової Туристичної Організації (UNWTO), туризм є похідним від французького «tour» (прогулянка, поїздка) і являє собою подорожі у вільний час, пов'язані з виїздом за межі постійного місця проживання з оздоровчими, пізнавальними, спортивними, культурними та розважальними цілями [22].

В.А. Квартальнов розглядає туризм як тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни у вільний час із метою одержання задоволення й відпочинку, оздоровчих, гостьових, пізнавальних або в професійно-ділових цілях, але без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці [13, с. 24].

До прихильників соціально-культурного підходу слід також віднести українських учених М. Мальську, В. Худо, В. Цибуха, на думку яких туризм – це вид рекреації, пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними й культурно-розважальними цілями [16, с. 28].

О. Любіцева визначає туризм як мобільну форму споживання й рекреаційної діяльності, основу на доланні простору та пов'язану з територією, характером середовища (не тільки природного, а й соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності) [15, с. 13].

Узагальнюючи вищенаведені визначення зазначимо, що за даним підходом туризм – це різновид рекреації, який полягає у тимчасовому виїзді людини за межі постійного місця проживання у вільний час, пов'язаний з оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними, культурно-розважальними та іншими цілями, але без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці. Потрібно наголосити на тому, що подібні визначення туризму носять вузькоспеціалізований характер та стосуються тільки окремих аспектів туризму чи його видових особливостей.

Велика кількість вчених вважають, що туризм є однією з форм міграції населення, що характеризується тимчасовим його переміщенням з одного району країни до іншого, або з однієї країни до іншої, а також це переміщення населення, не пов'язане зі зміною місця проживання та роботи [19, с. 76].

Загалом, міграційний підхід розглядає туризм як одну із форм міграції і активно почав розвиватися в 90-рр. ХХ ст. У 1993 році Статистична комісія ООН прийняла наступне визначення «туризм – це діяльність осіб, які подорожують і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їхнього звичного середовища, в перебігу періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями» [17, с. 6].

До нормативного підходу ми відносимо визначення, надані у законодавчих документах. Слід зауважити, що з правової точки зору всі визначення категорії «туризм» досить схожі. Так, наприклад, відповідно до законодавства Росії, туризм визначається як тимчасові виїзди громадян Російської Федерації, іноземних громадян та осіб без громадянства з постійного місця їх проживання з оздоровчими, пізнавальними, професійно-діловими, спортивними, релігійними і іншими цілями без заняття діяльністю, що оплачується в країні (місці) тимчасового перебування [3, с. 303].

У законі України «Про туризм» читаємо «туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування» [10]. Таким чином, дане визначення відрізняється яскраво вираженим функціональним підходом, що характерно для більшості правових категорій.

Згідно економічного підходу, сучасні категорії туризму, на нашу думку, слід поділити на три підгрупи: визначення, що характеризують туризм як галузь; визначення, що характеризують туризм як відносини, та визначення, що характеризують туризм як діяльність.

Становлення галузевого підходу викликane зростанням наукового інтересу до проблематики туризму в 60-80рр. ХХ ст. Галузевим визначенням може слугувати твердження, яке дано вченим Герасименко В.Г., який розглядає поняття туризм як галузь економіки нематеріальної сфери, як суспільно-організовану економічну діяльність, спрямовану на виробництво товарів і послуг для задоволення потреб людей, які знаходяться за межами постійного місця проживання [5, с. 7].

Відповідно до даного підходу туризм розглядається як самостійна галузь національної економіки, у межах якої створюється специфічний туристичний продукт, тобто товар або послуга для задоволення потреб осіб, які подорожують. Прихильником даного підходу виступає і Кабушкін М.І., говорячи, що «туризм – отрасль экономики, включающая в себя деятельность туристских организаторов, агентов и посредников» [11, с. 12].

Варто зауважити, що ряд дослідників, які дають характеристику з позицій вище зазначеного підходу, розглядає туризм не як окрему галузь, а як групу пов'язаних галузей [15]. До прикладу, Горбилева З.М. дає наступне означення категорії «туризм»: «это крупнейшая межотраслевая система, отдельные элементы которой находятся в тесной взаимосвязи друг с другом» [6, с.10].

До другої підгрупи доцільно віднести категорію, яка дана Міжнародною асоціацією наукових експертів у сфері туризму. Згідно останнього, туризм – це сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей в місцях, які відрізняються від їхнього постійного місця проживання і роботи [21, с. 79].

Фоменко Н. дає схоже визначення та трактує туризм як сукупність відносин, зв'язків і явищ, які супроводжують поїздки і перебування людей в місцях, які не є місцями їх постійного або довгострокового проживання і не пов'язаних з їх трудовою діяльністю [12, с. 12].

Так, сутнісне визначення туризму, яке запропонував австрійський юрист П. Бернекер, визначає туризм як сукупність взаємовідносин і послуг, пов'язаних із тимчасовою і добровільною зміною мандрівником місця проживання через некомерційні або непрофесійні причини [20, с. 25], подібне до визначення, яке запропоноване Міжнародною асоціацією наукових експертів у сфері туризму. Слід зауважити, що, на нашу думку, дані визначення не є повними, оскільки не враховують діловий туризм, що отримав широке розповсюдження останнім часом.

Варто зауважити, що до даної підгрупи можна віднести більш повне та досить широко використовуване ученими та фахівцями визначення професорів університету Берна В. Хунцігера і К. Крапфа, які трактують туризм як «сукупність відносин, що є результатом пересування людей і перебування за межами місця їх мешкання до тих пір, поки перебування не переходить у постійне місце проживання і не пов'язане з отриманням доходу» [7, с. 56]. Слід відмітити, що дане трактування було прийнято Міжнародною Асоціацією Наукових експертів туризму (AIEST). М. Кабушкін визначає туризм, як «совокупность отношений и единство связей и явлений, которые сопровождают человека в путешествиях» [11, с. 12].

До третьої підгрупи відносимо визначення, що дозволяють більш широко трактувати поняття туризму як особливий рід міжособистісної діяльності, що в умовах інтернаціоналізації життя перетворилися у форму використання вільного часу, засіб міжособистісних зв'язків у процесі політичних, економічних і культурних контактів, в один із факторів, які визначають якість життя [1, с. 5]. Данський вчений Н. Лейпер формулює так: «Туризм - це просторова різнопланова діяльність, яка стосується багатьох аспектів життя та різних сфер економіки» [20, с. 25]. На нашу думку, дане твердження не достатньо конкретизує об'єкт дослідження. Наведемо ще визначення українського вченого Кифяка В.Ф., який окреслює туризм також як економічну діяльність і вважає, що туризм – це вид економічної діяльності, пов'язаний з обслуговуванням людей, які тимчасово перебувають поза місцем постійного проживання [14, с. 10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, вказані підходи не суперечать один одному й відображають різні сторони такого багатоаспектного явища, як туризм. Однозначно охарактеризувати туризм неможливо, оскільки не можна абсолютизувати жоден з його структурних аспектів.

Проаналізувавши та спробувавши все ж таки узагальнити подані вище визначення категорії «туризм», найбільш влучним, на нашу думку, буде наступне твердження: «туризм – це галузь сфери послуг, де виробляються, реалізуються та споживаються послуги, пов'язані з організацією туристичних подорожей для людей, які тимчасово перебувають поза місцем постійного проживання та не здійснюють оплачуваної діяльності в місці перебування».

Варто підкреслити, що практична неможливість формулювання уніфікованого визначення туризму, з однієї сторони, віддзеркалює його складність, а з іншої свідчить про його недосконалість як сфери наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Афанасенко И.Д. Туризм и реформирование экономики / И.Д. Афанасенко // Труды Академии туризма. – Вып.1. – СПб. – 1995. – С.53-67.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1997. – 86 с.
3. Борисов К.Г. Международный туризм и право: Учебное пособие / К.Г. Борисов. – М.: «НИМП», 1999. – 352 с.
4. Бюллетень туристской информации. – 1992. – №1. – 17 с. (5, ГорбП2/2)
5. Герасименко В.Г. Основы туристского бизнеса / В.Г. Герасименко. – Одесса: Изд-во «Черноморье», 1997. – 156 с.

6. Горбылева З.М. Экономика туризма: Учеб. пособие / З.М. Горбылева. – Мн.: БГЭУ, 2004. – 478 с.
7. Громадське харчування і туристична індустрія у ринкових умовах: Зб. наук. праць. - Київ, 2001. - 238 с.
8. Гудзь П.В. Інформація в системі маркетингового управління курортним городом / П.В. Гудзь // Економіка та право. - 2001. - №1. - С.71-74.
9. Дурович А.П. Організація туризму / А.П. Дурович. – СПб.: Питер, 2009. – 320 с.
10. Закон України "Про туризм" зі змінами та доповненнями від 18.11.2003 року №1281-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-15>.
11. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризму: Учеб. пособие / Н.И. Кабушкин. – 2-е изд., перераб. – Мн.: Новое знание, 2001. – 432 с.
12. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризму: Учеб. пособие. – Мн.: БГЭУ, 1999. – 644 с.
13. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 189 с.
14. Кифяк В.Ф. Організація туризму: навчальний посібник / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 344 с.
15. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. - 436 с.
16. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
17. Мармуль Л.О. Організаційно-економічний механізм функціонування туристично-рекреаційних підприємств: моногр. / Л.О. Мармуль, О.А. Сарапіна. – К.: ННЦ "Ін-т аграр. екон.", 2006. – 180 с.
18. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990 – 468 с.
19. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Підручник / За заг. ред. В.Ф. Орлова. – К.: Грамота, 2006. – 262 с.
20. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.
21. Устименко Л. Пріоритети розвитку туризму в Західній Європі. (Друга половина ХХ ст.) / Л. Устименко // Рідна школа. – №4. – С.78-80
22. World Tourist Barometer, Vol. 6, No.2, January 2008, UNWTO.

Кручек О.А.

Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права.

Серія: філософські науки. - 2010. – Випуск 8. - С.139-166.

Туризмологія: процес формування теорії туризму

Актуалізація потреби теоретичного осмислення туризму обумовлена рядом причин: планетарний характер розвитку подорожей, широкомасштабність туристичної діяльності, необхідність наукового обґрунтування сталого розвитку туризму, узгодження різних підходів до вирішення загальних завдань туристичної галузі. Накопичений фактичний матеріал туристської діяльності потребує розгорнутої оцінки, упорядкування, узагальнення. Таку роль покликана відіграти теорія туризму (туризмологія). Її сутність полягає в обґрунтуванні основних теоретичних положень і концептуальних моделей туризму.

Перед туристичною наукою постають нові вимоги у дослідженні теоретичних і прикладних проблем. Актуальним теоретичним завданням є узгодження розуміння та інтерпретації окремих видів туризму, удосконалення концепції туристичного обслуговування, моделей туристичних центрів і територій. Для вирішення цих та інших актуальних проблем

необхідно об'єднати зусилля різних освітніх, науково-дослідних установ, окремих вчених у національному та світовому масштабі.

За своєю природою туризм виступає в різних іпостасях: він є однією з вагомих та динамічних галузей світової економіки; розвиненою соціальною системою, що генерує величезні потоки подорожуючих, до того ж забезпечує створення сотень мільйонів робочих місць. Всі ці складові повинні бути всебічно осмислені і оцінені.

Сучасному туризму притаманні всі атрибутивні ознаки соціального інституту: самодостатність і автономність, організаційна цілісність, наявність власної інфраструктури, комплекс усталених норм, принципів, правил регулювання діяльності своїх підрозділів, установ та підприємств, відповідний кадровий потенціал тощо. Для забезпечення перспектив його розвитку необхідне широкомасштабне, теоретичне дослідження базових складових даного «соціального організму» та принципів його функціонування.

Туризм є феноменом загальнолюдської культури, засобом самореалізації людини. В рамках туристичних подорожей і пригод знаходять вихід найсуттєвіші мотивації людської поведінки – віковичне прагнення до особистісного «освоєння» світу, забезпечення потреб у відпочинку і розвагах. В процесі подорожей змінюються не лише навколишні краєвиди, змінюється і сама людина, перетворюючи отримані знання і враження у надбання власної духовної культури. В цьому аспекті головним об'єктом дослідження повинні стати не готелі, тур фірми, прибутки, а людина яка подорожує – *Номо viator*. Це можливо лише через творче поєднання туризмознавства з соціологією, культурологією, етикою, психологією, історією, екологією та іншими суспільнознавчими науками.

Нині наукове осмислення феномену туризму забезпечують міжнародні Академії та наукові центри. Однак формування наукових принципів туризмознавства йшло поступово, впродовж всього процесу його становлення і розвитку. Перші спроби наукового осягнення мандрівок проходили в руслі загальнокультурних і філософських традицій.

Щодо перших рефлексій феномену подорожей, слід зазначити, що подорожування, мандри, відвідування були невід'ємною складовою культурного життя античного світу. Уявлення про природу і сутність подорожей знайшли своє відображення у давньогрецькій міфології. Перші узагальнення подорожей знаходимо у представників різних філософських шкіл античності – Фалеса, Солона, Піфагора, Платона, Прокла та інших. Подорожі античних мудреців і мислителів були одним із способів пізнання навколишнього світу через діалоги і суперечки, обмін думками. Особливістю таких подорожей був високий духовно-культурний, безкорисливий, поліфункціональний характер. Давньогрецькі філософи подорожували заради самоосвіти та навчання інших, з метою знайомства з видатними мислителями інших країн і долучення до їх мудрості, ознайомлення з іншою культурою і презентації здобутків своєї культури іншим народам.

Любов до подорожей у античних філософів визначалась світоглядними установками і зворотно впливала на них. Прикладом узагальнення подорожей в епоху Античності стала «Географія» Страбона, де в 17-ти книгах були упорядковані географічні знання стародавнього світу. Знаменита «Історія» (в 9-ти книгах), написана давньогрецьким істориком Геродотом, знайомила читачів не лише з історичними подіями, а й містила значну інформацію про культуру і географічні особливості Північної Італії, Малої Азії, Єгипту, Вавилону, Північного Причорномор'я. В цій та подібній народознавчій та історичній літературі часто містилася інформація про зміст подорожей, мов, релігій, мистецтв, народних звичаїв, рис побуту і гостинності населення різних країн.

Інше ставлення до подорожей сформувалося в епоху Середньовіччя. Релігійна атмосфера, феодалні устої викликали відповідні настрої у середньовічної людини, яка в усьому покладалась на волю небес. Абсолютне домінування сільськогосподарської діяльності обмежувало потяг до подорожування. Подорожі втрачають своє первісне значення – знайомство з світом Іншого. Набуває розвитку такий вид мандрівок, як паломництво до святих місць. Згодом до нього додається місіонерство – різновид «пізнавальних подорожей». Ці

тенденції знайшли відображення у теологічних вченнях Святого Августина і Фоми Аквінського.

Нове забарвлення в розуміння подорожей вносить епоха Відродження. В цей час відкрились перші університети до яких потяглися сотні молодих людей з різних куточків Європи, що дозволяє говорити про відродження, так званих, освітніх подорожей. Це був період великих географічних відкриттів, завдяки яким відбулись значні соціальні зрушення: були знайдені нові землі і морські шляхи; налагоджена світова торгівля; забезпечений культурний та економічний обмін між різними народами і континентами. При цьому, подорожі набули більш організованого характеру, вдосконалені транспортні засоби, почала формуватись інфраструктура гостинності. Все це обумовило новий погляд на подорожі, вони почали сприйматись, як прояв свободи. Показовим, в цьому плані, є вислів відомого мислителя і моралізатора XVI ст. Мішеля Ейкема (Монтеня) який зазначав: «Моя потреба у свободі така велика, що якщо б мені заборонили доступ до якогось куточка, що знаходиться де-небудь в індійських землях, я відчув би себе деякою мірою приниженим» [24, с.378].

Подорожі як форма здобуття знань і розширення кордонів освіти постає в Новий Час. Яскравим підтвердженням цього є есе Ф.Бекона «Про подорожі». Висвітлюючи наукову сторону подорожей англійський мислитель зазначав, що вони корисні в будь-якому віці: в юності – слугують «доповненням освіти», а у зрілі роки – є «поповненням досвіду». Головною метою пізнання в подорожах «була не заміна звичаїв батьківщини чужоземними, а збагачення їх найкращим з того, чому навчився на чужині» [3, с.390].

Характерною особливістю епохи Відродження і Нового часу було й те, що вони виступали своєрідною ініціацією в культуру молодого покоління. Традиція багато подорожувати забезпечувала дворянським дітям входження у доросле, суспільне життя.

З розвитком індустріального суспільства, поліпшенням шляхів сполучення, появою залізничного транспорту та пароплавства, подорожі набувають форми організованого, активного відпочинку і отримують власну назву – туризм (з кінця XVIII ст. людей які подорожували з різною метою, відвідували інші країни, почали називати туристами від французького слова «тур» – мандрівка). У 1847 році у Великій Британії виникає перша в історії туристська організація «Томас Кук і син». З другої половини XIX ст. у багатьох країнах Європи виникають самодіяльні туристичні організації – клуби, товариства. Відповідно до цього виникають умови для формування науки про туризм.

Можна виділити два періоди еволюції теоретичного вчення про туризм (туризмології):

Перший період (передтуризмологічний) – доіндустріальна епоха соціально-економічного розвитку суспільства. В цей період знання про подорожі (передтуризм) ще не долають меж діючої практики, втілене в ній. Знання щодо подорожей подаються переважно у мандрівнографічній, описовій формі. Особливістю тогочасних подорожей було те, що вони носили яскраво виражений діловий та елітарний, вибіркового, суспільно обмежений характер. Тобто, їх метою були організація торговельного обміну, відкриття нових земель, опанування нових ринків, організація аристократичного дозвілля. Весь масив даних щодо мандрівок, подорожей, відвідувань цього періоду позначений утилітарною доцільністю. Це зумовило характер перших змістовних думок щодо подорожей, які належали мандрівникам-історикам, дипломатам, філософам, географам, торговцям, мореплавцям. Дані спостереження відображали світоглядне, культурологічне знання вдумливого і чутливого учасника мандрівних подій. Хронологічно перший період охоплює часи античної доби, епохи Відродження, а також новочасовий період.

Другий період – становлення індустріального суспільства та його перехід до постіндустріальної фази. Це період формування «інституалізованого» знання щодо подорожей, виникнення якісно нових знань про мандрівництво, створення перших теоретичних моделей туристської діяльності. Він характеризується появою наукових знань про мандрівництво. Як і раніше, ці знання живляться спостереженням і осмисленням практики подорожей. Разом з тим, вони поступово набувають форми теоретичних моделей предметної діяльності, факти такої

діяльності фіксуються у поняттях (концептах), які стають елементами теоретичної конструкції туризмології. В рамках другого періоду слід виділити декілька етапів:

Перший етап – з другої половини XIX ст. – поява перших наукових узагальнень туристичної практики, розробка опорних базових категорій туристської науки.

В цей період у таких європейських туристсько-привабливих країнах, як Австрія, Швейцарія, а також Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Польща з'являються перші праці, що містять систематизовані результати наукового осмислення досвіду туристської справи. В творах науковців цього часу широко застосовуються професійна «мова туризму», туризмознавча термінологія. З'являються такі базові для туризмології поняття – «географія туризму» та «туристичний регіон» (Дж.Страднер, Австрія), «туристична рекреація» (Б.Браун, США), «туристична індустрія» (К.Спіутс, Австрія) та ін.

Другий етап – з першої половини XX ст. Туристичний рух в цей період починає набирати силу, позитивно позначається на соціально-економічній ситуації багатьох країн. Туризм почали розглядати, як одну з найрентабельніших галузей господарства.

Одним з перших, хто звернув увагу на економічний аспект туристичної діяльності, був австрійський вчений К.Штюптц. В його роботі «Географічні умови і наслідки туризму в Тиролі» (1919 р.) підкреслювалась значна роль туризму у перетворенні економічних, суспільних і культурних відношень в країнах і регіонах, які приймали туристів.

Французький дослідник Р.Бланшар в своїй роботі «Туризм у французьких Альпах» (1924 р.) ввів у науковий обіг поняття «туристична промисловість», під яким розумів експлуатацію принад країни, які бажають бачити іноземці. При цьому автор наголошував на необхідності створення під'їзних шляхів до місць рекреації та відповідного облаштування територій відпочинку.

З'являються дослідження вчених, присвячені розвитку окремих туристських регіонів; праці істориків, присвячені історичному аспекту туризму. Прикладом може слугувати праця німецького вченого В.Лінднера «Про подорожі у стародавні і нові часи» [66].

В цей час почали складатися національні туризмознавчі школи.

Особливою творчою активністю вирізнялися: австрійська (П.Бернекер, Дж.Страднер, К.Штюптц, Р.Енгельман, В.Фрейер), німецька (В.Нарштедт, А.Грбнталь, Г.Вегенер, Р.Глюксман, А.Кох), британська (З.Бауман, Д.Пірс, Дж.Суорбрак, Е.Коен, Дж.Ленгкік), датська (Н.Лейпер), швейцарська (К.Крапф, В.Хунцікер, Д.Кріппендорф, С.Каспар), французька (Р.Бланшар, М.Байер, П.Деферт, Ф.Франжіаллі, С.Перро, Ж.М.Оернер), польська (С.Лешицький, К.Лібер, К.Пшецлавський, І.Енджейчик), болгарська (М.Бочваров, Л.Дичев, М.Нешков) школи та ін.

Акцентований інтерес до суто теоретичної рефлексії туризму спостерігався в соціо-гуманітарній науці й у 30-х роках XX століття. Однією з найважливіших тем у вивченні рекреаційної діяльності стала проблема історичної та географічної природи відпочинку. Географи цього періоду збагатили туризмознавство низкою описових робіт, як з питань внутрішнього туризму, що зазнав зростання завдяки автомобільній індустрії, так і міжнародного. У працях К.Небеля, Н.Фостера, Б.Фабера, Дж.Рісона можна зустріти думки щодо мотивації подорожей, міркувань щодо соціальної та історичної природи організації дозвілля.

На початку 1930-х років активно розвивалась німецька туризмознавча школа. Її центром став Дослідницький інститут туризму в Берліні. До завдань інституту входило вивчення туризму «з економічної, організаційної, соціологічної, правової, географічної, метеорологічної і медичної сторін». В 1930-х р. з'являються роботи першого директора цього Інституту Р.Глюксмана, які стали значним науковим доробком в галузі туризму [59]. В них був проведений аналіз мотивів вибору туристських місць відпочинку і наслідки туристичного руху для оточуючого природного і культурного ландшафту. Широке коло наукових проблем туризму досліджували А.Борман, А.Грюнталь, Х.Позер та ін.

Вагомий внесок в розвиток туристської науки здійснили вчені польської школи. Її засновником по праву вважають видатного теоретика туризму С.Лешицького. В середині 1930-х років з його ініціативи та під його безпосереднім керівництвом в Кракові на базі Ягелонського університету були відкриті Лабораторія туризму та Дослідницька комісія. В рамках даних

установ була розгорнута жвава дослідницька і видавнича діяльність. Роботи С.Лецицького цього періоду були присвячені осмисленню складної природи туризму, автор підкреслював його міждисциплінарний характер, взаємо обумовленість економічних, географічних, статистичних, юридичних, культурних і соціологічних складових [63, 64].

Загалом, увага польських туризмознавців була направлена на дослідження туристсько-курортного руху, передусім в Карпатах. Роботи цього періоду були насичені значним статистичним матеріалом, в них досліджувались економічні аспекти розвитку туризму.

Концептуальне визначення туризму було запропоновано швейцарськими вченими В.Хунцікером і К.Крапфом [62]. Воно спиралося на системний підхід і подавало туризм як сукупність стосунків і явищ, що виникають під час переміщення, і перебування людей в місцях, відмінних від їх постійного місця проживання і роботи. В комплексному трактуванні туризму В.Хунцікер і Крапф виділяли соціально-економічну домінанту.

Завдяки їх безпосередній участі в Берні, на початку 40-х років, був заснований Дослідницький інститут туризму (1960-ті роки інститут був перетворений в Інститут туризму і економіки транспорту).

В США наукове осмислення туризму йшло в декількох напрямках. Так американські вчені К.Мак-Меррі і Р.Браун спрямували свою увагу на поглиблення наукових знань щодо територіальної організації відпочинку населення, відзначали роль рекреаційної географії в дослідженнях навколишнього середовища і забезпеченні раціонального туристського природовикористання. З другого боку активно йшов процес соціологізації туристичних досліджень. Вже з кінця 1940-х років американські туризмознавці почали залучати матеріали анкетних опитувань. Традиційним для американської школи туризму було вивчення взаємозв'язку туризму з навколишнім природним середовищем.

Після Другої світової війни розвиток наукових досліджень туризму почали координувати авторитетні міжнародні організації: Міжнародна спілка офіційних туристських організацій (МСОТО), Міжнародна асоціація наукових експертів у галузі туризму (АІЕСТ) і Міжнародна академія туризму в Монте-Карло.

МСОТО була створена в 1947 р. як недержавна структура для розвитку співробітництва країн в галузі туризму. Вона неодноразово виступала організатором і технічним координатором науково-практичних досліджень туризму. В 1950 р. дана організація ініціювала проведення і брала активну участь в роботі конференцій ООН з митних і прикордонних формальностей; видавала журнал «Туризм у світі», щорічник по статистиці туризму. До 1958 р. при МСОТО працював Міжнародний інститут туристських досліджень.

АІЕСТ була заснована в 1951 р. з метою розвитку наукових зв'язків і проведення дослідницьких робіт в галузі туризму, зміцнення дружніх контактів і зв'язків між членами Асоціації, розширення їх наукової активності, в тому числі через обмін досвідом, матеріалами і документацією, підтримки діяльності наукових інститутів та інших дослідницьких і навчальних центрів, які спеціалізувалися на вивченні туризму, організації і співробітництва в проведенні конгресів, зустрічей, засідань присвячених науковим розробкам в галузі туризму. АІЕСТ об'єднала світову наукову та педагогічну громадськість, в тому числі багатьох видатних діячів науки, які здійснили вагомий внесок у дослідження туризму. Асоціація видає «Туристський журнал», а також збірники наукових праць.

Міжнародна академія туризму в Монте-Карло (Монако) також була відкрита в 1951 р., як результат розвитку гуманітарних і культурних стосунків в рамках міжнародного туризму. Вона проводить наукові дослідження туризму, результати яких друкуються в «Журналі Міжнародної академії туризму».

На початку 1950-х років у ФРН були утворені два нових наукових центри – Німецький економічний інститут туризму при університеті в Мюнхені і Інститут туризму при університеті у Франкфурті на Майні. В межах даних установ видавались численні наукові праці по туризму і курортній справі. В них переважала економічна проблематика. Серед інших науковців, які плідно працювали в даний період слід відзначити А.Коха. В сферу його наукових інтересів входило вивчення масових туристських міграцій в приміських зонах, зокрема, залежність

дальності поїздки від мети подорожі. Німецький вчений В.Фойгт в своїх роботах досліджував роль природного середовища для розвитку туризму.

З початку 50-х років активізувалась наукова діяльність польських туризмознавців. В 1951-1952 навчальному році в Інституті географії Варшавського університету був відкритий Кабінет географії туризму. Значним досягненням Кабінету стало видання «Словника по географії туризму у Польщі». У 1956 р. у Варшаві було засновано Інституту правових та економічних проблем туризму, який став головною науковою установою в даній галузі. Серед інших науковців даного періоду слід виділити В.Міляту, К.Лібера, А.Вжосека, М.Мілевську.

У Франції розвиток туризмознавства у 50-ті роки був позначений суттєвим розширенням предмету і методів досліджень. Основна увага французьких вчених була сконцентрована на економічних аспектах туристичної діяльності, а також міжнародного туризму. В наукових розвідках туризму почали широко використовуватись соціологічні методи (анкетування населення). Помітну роль у французькій туризмознавчій школі того часу відігравав П.Деферт. Він першим поставив питання про необхідність поєднання наукового осмислення туризму з господарською практикою.

З другої половини ХХ ст. почала ширитись туризмознавча наукова періодика, серед інших слід виділити «Журнал туристських досліджень» (Journal of Travel Research, 1962), «Аннали туристських досліджень» (Annals of Tourism Research, 1973, Північна Америка), «Туристське ревію» (Tourist Review, 1946) «Туристський рух» (1957, Польща), «Менеджмент туризму» (Tourism Management, 1980, Європа); «Дослідження в галузі рекреації», (Tourism Recreation Research, 1977, Азія) і «Журнал туристського аналізу» (The Journal of Tourism Studies, 1990, Австралія).

У 1966 році в Турині (Італія) був створений міжнародний центр по вивченню проблем туризму, його діяльність знайшла своє відображення в чисельних наукових працях з туризму.

В січні 1975 р. на базі МСОТО була заснована Всесвітня туристська організація (UN WTO) – найавторитетніша туристська організація, що відіграє провідну роль у глобальному обміні досвідом та співробітництві в галузі туризму. З 1980-х років UN WTO займається розробкою і впровадженням нормативно-правової бази туристської галузі, прогресивних наукових методів осмислення феномену туризму. Нині її дійсними членами є 161 країна і територія, а також понад 400 членів, що приєднались (серед них представники приватного сектору, навчальні заклади, туристичні організації та місцеві турадміністрації). В рішеннях даної організації міститься значний масив теоретичного матеріалу, який визначає сутність туризму, як суспільнозначущого феномену, науково обґрунтовує перспективи його розвитку. В численних матеріалах Всесвітньої туристської організації знайшла своє відображення соціальна значущість туризму. Так, в матеріалах Манільської (травень 1997 р.) [21], Гагської (квітень, 1989 р.) [4], Монреальської (вересень 1996 р.) [23] декларацій прийнятих на форумах UN WTO була дана широкомасштабна характеристика туризму, що є інструментом міжнародного співробітництва, зближення між народами та чинником індивідуального і колективного розвитку. Зазначалось, що світовий туризм може розвиватись лише на засадах справедливості, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи і співробітництва всіх держав незалежно від їх економічних і соціальних систем, якщо його кінцевою метою є покращення життя для всіх народів. В ухвалених документах знайшли відображення такі його риси, як гуманний характер, засіб спонукання до соціально-економічного та культурного розвитку всіх країн, захист навколишнього середовища, тощо. Була підкреслена важлива роль туризму у боротьбі з бідністю, у створенні нових робочих місць, розвитку і збагаченню соціальної структури суспільства. У Хартії туризму, прийнятої на VI сесії Генеральної асамблеї UN WTO у 1985 році, знайшли відображення основні права людини на відпочинок і дозвілля [53]. Ці документи виводять дослідників туризму на новий рівень осмислення даного феномена, розкривають його зміст в загальногуманітарних ракурсах.

Принциповим проривом у становленні туризмології стала поява концепції туристської статистики(застосування в туризмі математичного моделювання знаменувало набуття туризмознавством наукового статусу). Важливе значення в цьому напрямку мали рішення

Міжнародної конференції UN WTO «Статистика подорожей і туризму», яка відбулась в Оттаві в 1991 р. На ній була затверджена і рекомендована для використання система статистичних визначень, класифікацій і угруповань в галузі туристичної діяльності. Рішення даної конференції стали суттєвим поштовхом для наукових розвідок в даній галузі знань [31, 43, 35].

Масштабна оцінка економічної сутності туризму була здійснена в червні 1999 року в рамках конференції Всесвітньої туристської організації, яка відбулась в Німечці. В ході конференції були розглянуті категорії економічної ефективності туризму – «допоміжний рахунок», його застосування дозволило визначити місце туристської галузі в світовій економіці [8].

Важливим в осмисленні сутності туризму є визначення його гуманістичної спрямованості. В рамках «гуманітарного повороту» в розвитку суспільства в XXI столітті проголошеному авторитетними міжнародними організаціями ООН, ЮНЕСКО, UN WTO особлива роль була відведена туризму. Відгуком на потребу часу став Глобальний етичний кодекс туризму, ухвалений на XIII Генеральній Асамблеї UN WTO в Сантьяго в жовтні 1999р. Основна ідея документу направлена на посилення вигоди від розвитку туризму для населення туристських центрів, при цьому поставлено завдання звести до мінімуму його негативні впливи на навколишнє середовище й культурну спадщину. В документі були сформульовані основні принципи туризму, як засобу розвитку взаєморозуміння й поваги між народами, фактору індивідуального і колективного самовдосконалення, чинника сталого розвитку туризму, тощо [5].

Одними з перших, хто здійснив спробу багатопланового теоретичного осмислення туризму як суспільного феномену, були британські дослідники Е.Коен [56, 57, 58] та Дж.Ленгкік [65]. З позиції феноменології, вчені розкривають теоретичні засади науки про туризм – її зміст, об'єкт дослідження і структуру. Проблеми антропології туризму досліджує британський вчений Д.Неш. В роботі «Антропологія туризму», яка побачила світ в 1996 р., автор розглядає туризм, як специфічну систему виробництва і споживання. Предметом антропології туризму були проголошені різноманітні комбінації економічного розвитку, індивідуальних трансформацій пізнавального і емоційного плану колективних репрезентацій і політики [68]. В умовах розвитку глобалізаційних процесів новий погляд на сучасний туризм сформулював британський соціолог З.Бауман. Характеризуючи новий тип сучасної суспільної організації – як суспільства споживання, автор підкреслює важливість і цінність в ньому поняття мобільності. В рамках даної категорії споживаються не тільки товари і послуги, а й місця знаходження. Поняття «мобільність» безпосередньо пов'язано з реалізацією високого рівня життя і освіти. Сьогодні дозволити собі подорожувати означає приєднатися до загону забезпечених і успішних людей. Це формує нові риси туризму, в тому числі обумовлює його налаштованість на виробництво принад і спокус [2].

Продовженням традиції британської школи стали роботи Д.Пірса. В ґрунтовних теоретичних працях «Туризм сьогодні», «Туристичний розвиток», «Туристичні організації» [70, 71, 72] вчений розробив теоретичну модель туризму як цілісної системи. В них була запропонована теоретична модель розвитку туризму через призму чисельних різнопланових функцій міста, які воно виконує в організації туристського простору.

Сьогодні широкомасштабне дослідження туризму здійснюють польські вчені. Так, в роботах класика польської соціології туризму Кшиштофа Пшецлавського туризм осмислюється як єдність явищ просторової рухливості людини, як суспільний феномен, що інтенсивно розвивається. В наукових розвідках туристичної діяльності автор виходить за межі окремої наукової дисципліни [73]. З поміж інших праць польських науковців туризму можна виділити дослідження Ірени Енджейчик. [10]. В основу аналізу розвитку туризму покладено комплексний підхід з відповідним використанням категорій і якісних характеристик туризму. Його розвиток характеризується в широкому розумінні, не тільки як туристичний рух, але й специфічний вид господарської діяльності, що відокремився в результаті суспільного поділу праці і бере участь в процесах суспільного відтворення.

Одним з авторитетних дослідників туризму з галузевої точки зору є представник датської наукової школи Н. Лейпер. За його визначенням, туризм одночасно є видом діяльності, формою рекреації, а також галуззю національної економіки, засобом дозвілля і окрім того мистецтвом, наукою та бізнесом. Дослідник розробив модель системи туризму в якій поєднуються три основні складові: туристи, географічні елементи і туристична індустрія. Туристи, як суб'єкти зазначеної системи, усвідомлюючи потребу у здійсненні подорожі, формують попит на туристичні послуги та необхідність функціонування всієї туристичної системи. Створення туристичної структури призначено максимально задовольняти наявні потреби туристів шляхом пропозиції послуг переміщення, розміщення, харчування, розваг та ін. Географічні елементи в свою чергу розподіляються на регіони, якими породжують туристи, транзитні регіони та регіон туристської дестинації [56].

Піонером створення теорії туризму в США справедливо вважають американського теоретика, «заслуженого професора туризму» Мічиганського університету Роберта Макінтоша. Його перу належить дев'ять книжок з проблематики туризму, в тому числі: «Міжнародні подорожі та туризм», «Узгодження прибутку, туризму та індустрії гостинності». Своє розуміння туризму як об'єкту наукового пізнання Р.Макінтош виклав у капітальній праці «Туризм: принципи, практики, філософії» [55]. Разом з ним, авторами монографії виступили Чарлз Р. Гоелднер, професор Колорадського університету, та Дж. Р. Brent Рітчі, професор університету Калгарі. Названа робота є справжньою енциклопедією туризму, яка вдало поєднує його теоретичне осмислення та узагальнення міркувань щодо практики, досвіду і вдосконалення туристської діяльності.

Багатопланові дослідження туризму здійснюють американські соціологи Д.МакКеннел і Н.Грабурн. В своїх працях вони аналізують туризм, як новий тип простору, освоєння якого допомагає дорослим пережити нові відчуття, здійснити особисті відкриття [67]. В їх роботах проводяться паралелі між туристичною подорожжю і священним таїнством, яке забезпечує перехід від невиразної повсякденності до святкової свободи, в світ пригод і відкриттів [60, 61].

В середині 1970-х років розпочався процес теоретичного осмислення туристичної діяльності і в Радянському Союзі. На тлі зростання рекреаційних потреб населення принципово нового характеру набувають дослідження діяльності людей у вільний час. В цей період почалось теоретичне обґрунтування гуманістичних, економічних, управлінських та інших аспектів рекреаційної діяльності. Прикладом слугує монографія «Теоретичні основи рекреаційної географії», підготовлена співробітниками Інституту географії Академії наук СРСР під керівництвом В.С.Преображенського [36]. В ній вперше, рекреаційна географія була представлена як гілка не фізичної, а соціальної географії. Запропонована соціально-географічна система складалась з взаємопов'язаних елементів: груп відпочиваючих, природних та культурних комплексів, технічних споруд, обслуговуючого персоналу та органів управління. Ключовою фігурою даної системи виступала людина, населення. Відповідно, розвиток рекреаційної системи розглядався через призму потреб людей у відновленні їх здоров'я і працездатності. «Група відпочиваючих», як основна підсистема обумовлювала розвиток інших елементів.

В цей же період виходить робота Р.Р.Родомана «Поляризація ландшафту як засіб збереження біосфери і рекреаційних ресурсів» [30], в якій була сформульована теорія гармонійного співіснування людини і біосфери. Її сутність полягала в тому, що велике місце і одвічний природний ландшафт – дві рівноцінні протилежності (перша представлена комплексом міського урбанізованого ландшафту; друга – являє собою природні заповідники, які повинні бути відкриті лише для наукових досліджень та короткотермінових екскурсій), які не повинні заважати одна одній. Для цього їх необхідно розвести якомога далі, розташувавши між ними інші землі (заміські парки, зони сільського господарства, пасовиська, мисливські угіддя тощо). Ця теорія стала відповіддю на потреби гармонійного співіснування людини і біосфери в умовах наростання процесу урбанізації.

Розвиток рекреаційних територій в СРСР в кінці 60-х початку 70-х років ХХ ст.. обумовив появу аналітичного дослідження Є.А.Котлярова «Географія відпочинку і туризму:

формування і розвиток територіальних рекреаційних комплексів» [15]. В даній роботі були сформульовані принципи наукової організації рекреаційного господарства та раціонального природокористування. Автор здійснив спробу теоретично обґрунтувати засади формування територіальних рекреацій, класифікував їх за типами і функціональним призначенням.

Значний внесок в осмислення сутності туризму в цей період здійснили українські вчені. Так, в 1980 році в Києві вийшла робота Н.П. Крачила «Основи туризмознавства» [14]. В ній було подано широкомасштабну характеристику туризму як активної і невимушеної форми спілкування людей, що сприяє зміцненню миру і взаєморозуміння між народами; знайомства з культурою інших народів; глибокому пізнанню навколишнього світу, поєднання відпочинку і оздоровлення; пізнання та вражень. В роботі значна увага була приділена питанням класифікації туризму, його територіальній структурі, проблемі підготовки кадрів, охорони рекреаційних ресурсів.

В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбувається зростання глобалізаційних та інтеграційних процесів, що обумовлює швидку еволюцію світу туризму. Саме в цей період виникає потреба у формуванні туризмології, як важливого чинника концепції сталого розвитку туризму. Серед західних теоретиків туризму, прихильників ідей туризмологічного знання, помітне місце посідає французький вчений, колишній генеральний секретар Всесвітньої туристської організації, почесний доктор КУТЕП Франческо Франжіаллі. Саме він запропонував комплексне осмислення феномену туризму для забезпечення його сталого розвитку [38], сформулював теоретичну модель туристичної науки, як міждисциплінарного поля туристичної діяльності [69]. Ф.Франжіаллі виступив ініціатором створення, одного із засадничих у теоретичному відношенні, проекту – «Глобальний етичний кодекс туризму». Хоча назва цього документу, здавалось би, акцентує увагу на моральному аспекті туризму, насправді в ньому визначений комплекс орієнтирів «для відповідального і сталого розвитку туризму» у новому тисячолітті. В «Кодексі» наголошується демократичний, ліберальний характер туристського руху, який забезпечується «завдяки прямим, спонтанним і ненав'язливим контактам» людей в дусі толерантності і поваги до різноманітних релігійних, філософських і моральних переконань. «Глобальний етичний кодекс туризму» за своїм змістом, виходить за межі етичної декларації. В цьому документі була дана характеристика туризму як суспільного явища, визначено соціальний вплив туристичної практики на всі сфери суспільного життя, підкреслено значення туризму, як «привілейованого засобу індивідуального та колективного вдосконалення»[5]. Ці положення, ідеї та концепції знайшли розгорнуте обґрунтування в подальших працях вченого. Зокрема, у доповіді «Тенденції розвитку міжнародного туризму» [54] для студентів та викладачів Київського університету туризму, економіки і права була запропонована комплексна дефініція туризму «у вигляді ланцюга», складовими якого є «інфраструктура, гостинність, свобода перетину кордонів, якість товарів та послуг, стан природного середовища, підготовка персоналу, транспорт, адаптація до вимог мандрівників, безпека туристичних подорожей» тощо.

В дослідженні процесу становлення туризмологічного знання особливий інтерес викликають роботи болгарського теоретика туризму М.Нешкова [25, 26]. В них дослідник запропонував класифікацію туризмологічного процесу, проаналізував здобутки теоретиків туризму.

Вагомий внесок у створення і розвиток теорії туризму належить російським вченим. Особливо плідно працюють московська та санкт-петербурзька туризмологічні школи (В.Квартальнов, І.Зорін, В.Грицкевич, М.Біржаков). Серед інших, особливо слід виділити роботи колишнього президента Міжнародної академії туризму В.А.Квартальнова, його п'ятитомну працю «Біосфера і туризм» [11], підручник «Теорія і практика туризму» [12]. В даних наукових наробках представлено термінологічне визначення туризму, висвітлено його історичні форми, охарактеризовано значення туризму в його різноманітних проявах.

Широка панорама ідей, концепцій, підходів, які дозволяють розкрити змістовні характеристики сучасного туризму подані в роботі Н.Покровського та Т.Черняєвої «Туризм: від

соціальної теорії до практики управління» [28]. В ній вперше були представлені можливості застосування соціальної теорії для вирішення завдань управління туризмом.

На пострадянському просторі на ниві туристського наукового знання також чимало попрацювали білоруські вчені. Серед інших наукових здобутків слід виділити змістовну працю А.Дуровича «Маркетинговые исследования в туризме» [9]. В ній були розглянуті теоретико-методологічні аспекти маркетингових досліджень в туризмі. Особлива увага була приділена процесу і методам дослідження направлених на вивчення ринку туристських послуг туристського продукту, споживачів тощо.

Туризмологічна школа утворилася і в Україні. Своєрідним центром цієї школи став, очолюваний відомим вченим, доктором філософських наук, професором, членом-кореспондентом НАН України В.С.Пазенком, колектив дослідників Київського університету туризму, економіки і права. Так науковці КУТЕП разом з вченими Інституту філософії НАН України, інших академічних наукових установ розробили такі інноваційні загальнометодологічні наукові дисципліни як філософія туризму [48, 49, 50], педагогіка туризму [17, 44, 47, 51], історія туризму [45, 46], соціологія туризму [18], психологія туризму [19] тощо. Вагомим внеском у становленні української туризмологічної школи стало видання «Енциклопедичного словника-довідника з туризму» за загальною редакцією доктора педагогічних наук, професора В.Федорченка [34]. Силами науковців КУТЕП підготовлено ґрунтовне науково-навчальне видання «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму» (керівники проекту В. Пазенок, В.Федорченко) [42]. На базі вищезазначеного навчального закладу, за сприяння Всесвітньої туристської організації (UN WTO), було організовано чотири міжнародні науково-практичні конференції туризмологічного характеру [16, 29, 39, 40]. Туризмологічні проблеми знаходять своє висвітлення на сторінках щорічника «Наукові записки КУТЕП».

Туризмологічні дослідження здійснюють вчені географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Б.Яценко, О.Любіцева, О.Бейдик).

Помітним доробком туризмологічного знання стала фундаментальна праця завідувача кафедри готельного, ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету Т.Ткаченко «Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу»[37]. Вона істотно відрізняється від інших туризмознавчих публікацій своїми теоретико-методологічними акцентами: сутність, історичний базис та діалектика туризму; місце туризму в системі наук; компаративні моделі туризму; його парадигми, принципи, критерії тощо.

Плідними здобутками теоретичного і праксеологічного осмислення туризму відзначені праці науковців кафедри туризму Львівського національного університету імені І.Франка (М. Мальська), Донецького інституту туристського бізнесу (В.Данильчук, Г.Алейнікова, Г.Бовсуновська, С.Голубнича), Одеського державного економічного університету (В.Герасименко), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (О.Костюкова). Працями туризмологічного характеру позначена наукова діяльність вчених вузів Криму, Запоріжжя, Кам'янець-Подільська, інших навчальних закладів України. Безумовно позитивним явищем є наявність стійкого альянсу науки, освіти, практики туризму. До процесу теоретичного осмислення туризму долучились відомі діячі вітчизняного туризму – В.Цибух, А.Матвієнко, М.Грицик, М.Шпарик, Е.Самарцев, Ю.Безукладніков, Е.Слобаденюк, працівники державних інституцій сфери туризму та практичних організацій туристської галузі (Х.Роглев, В.Мацола, М.Євдокименко).

Проблеми туризму, в їх науковому висвітленні, знайшли відображення у докторських та кандидатських дисертаціях, підготовлених протягом останніх років українськими науковцями [6, 7, 13, 22, 33, 37]. Дедалі частіше дані питання стають предметом уваги молодих науковців: студентів, магістрів, аспірантів.

Сьогодні в багатьох вищих навчальних закладах туристичного профілю курс туризмології введено до навчальних планів підготовки магістрів. Для методичного

забезпечення даної навчальної дисципліни видано ряд підручників і навчальних посібників [1, 20, 27, 41].

Підсумовуючи сказане можна зазначити, що наукове осмислення феномену туризму за останні десятиріччя перетворилося із тенденції життя туристської спільноти на стійку закономірність і базову потребу. Все це утворює міцне підґрунтя для розвитку в туризмознавстві його теоретичного осердя – туризмології.

Список використаних джерел

1. Басюк Д.І. Основи туризмології: навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 204 с.
2. Бауман З. Глобализация: последствия для человека и общества. – М.: Весь мир 2004.
3. Бэкон Ф. О путешествиях // Соч. в 2 т. – Т.2. – М., 1972. – 428 с.
4. Гаагская декларация по туризму. Гаага, 14 апреля 1989 года // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні : Зб. нормат.-правов. актів / Під заг. ред. В. К. Федорченка; Київ. ун-т туризму, економіки і права. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С.63-68.
5. Глобальный этический кодекс туризма. Сантьяго (Чили), 1 октября 1999 // Там же. – С.89-98.
6. Головащенко О.В. Туризм як форма соціальної активності людини: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філос. наук / О.В.Головащенко. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.
7. Данильчук В.Ф. Методологічні основи формування і розвитку туристичної діяльності на промисловій території: Автореф. дис. ...д-ра екон. наук / В.Ф.Данильчук. – Донецьк, 2009. – 36 с.
8. Доклад Всемирной туристской организации о вспомогательном счете / Измерение экономического воздействия туризма: Всемирная конференция (Ницца, Франция, 15-18 июня 1999 г.) / ВТО. – <http://unstats.un.org/unsd/stat.com>.
9. Дурович А. Маркетинговые исследования в туризме: Учеб. – практ. пособие / А. Дурович, Л.Анастасова. – М.: Новое знание, 2002. – 348 с.
10. Енджейчик И. Современный туристический бизнес. Экстратегии в управлении фирмой: Пер. с пол. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 320с.
11. Квартальнов В.А. Биосфера и туризм: Глобальное взаимодействие и экология, география научных исследований территорий туристического назначения, культура мира системы трудовых миграций, педагогика, социология и стратегия управления. В 5 т. – Т.1 Теория и практика туристских исследований. – М.: Наука, 2002. – 271 с.
12. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 672 с.
13. Крачило Н.П. Экономико-географические проблемы туризма и его эффективность (вопросы теории, методики и практики): Автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра геогр. наук / Н.П.Крачило. – К., 1992. – 35с.
14. Крачило Н.П. Основы туризмоведения. – К.: Вища школа, 1980. – 118 с.
15. Котляров Е.А. География отдыха и туризма: формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов. – М.: Мысль, 1978. – 238 с.
16. Культура і освіта фахівців туристської сфери: сучасні тенденції та прогнози: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 жовтня 2004 р.). – К.: КУТЕП, 2005. – 654 с.
17. Лук'янова Л.Г. Освіта в туризмі: навч. метод. посіб. – К.: Вища школа, 2008. – 719 с.
18. Лукашевич М.П., Шандер Ф.Ф. Соціологія туризму. Курс лекцій. – Ужгород, 2008. – 340 с.
19. Лукашевич О.Н. Психология туризма: концептуальное определение. – К.: КУТЕП, 2004. – 228 с.
20. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О.О.Любіцева, В.К. Бабарицька. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335с.

21. Манильская декларация по мировому туризму. Принята Всемирной конференцией по туризму, проходящей в Маниле (Филиппины) с 27 сентября по 10 октября 1980 года // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. Збірник нормативно-правових актів / Під заг. ред. проф. В. К.Федорченко; Київ. ун-т туризму, економіки і права. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С.53-57.
22. Мініч І.М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз: Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. соціол. наук / І.М. Мініч. – К., 2002. – 18 с.
23. Монреальська декларація «К гуманному и соціальному видению туризма» // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні : Зб. нормат.-правов. актів / Під заг. ред. В. К. Федорченка; Київ. ун-т туризму, економіки і права. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С.80-84.
24. Монтень М. Опыты. В 3 кн. Кн.3-я / Об опыте. Глава XIII. – СПб: Кристалл, Респекс, 1998. – 704 с.
25. Нешков М., Апостолов Н. Туристическата наука в крае на XX век // Икономика и развитието на обществото: Т.4. – Варна, 2002. – 315 с.
26. Нешков М., Дъбева Т., Въвение в туризма. – Варна, 2001. – 245 с.
27. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології: навч. пос. – К.: «Ніка-Центр», 2005. – 316с.
28. Покровский Н.Е., Черняева Т.И. Туризм: от социальной теории к практике управления: учебное пособие. – М.: Университетская книга, Логос, 2009. – 400 с.
29. Практика сучасного туризму: соціальна та економічна ефективність: матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (14 жовтня, 2008 р.). – К.: КУТЕП, 2009. – 488 с.
30. Родоман Б.Б. Поляризация ландшафта как средство сохранения биосферы и рекреационных ресурсов // Ресурсы, среда, расследования. – М.: Наука, 1974.
31. Рекомендации по статистике туризма: Нью-Йорк, ООН, 1994.
32. Российский туристический бюллетень. Туризм: информация, статистика, анализ (ТИСА). – М., 1996.
33. Слободенюк Е.В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами: Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філос. наук / Е.В. Слободенюк. – К., 2003. – 19 с.
34. Смолій В.А. та ін. Енциклопедичний словник довідник з туризму / За заг. ред. В.К.Федорченка. – К.: Слово, 2006. – 372 с.
35. Соболева Е.А. Статистика туризма: статистическое наблюдение. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 160 с.
36. Теоретические основы рекреационной географии / Отв.ред. В.С.Преображенский. – М.: Наука, 1975.
37. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. – К.: Київ. нац. торг. екон. ун.-т., 2006. – 537 с.
38. Туризм и устойчивое развитие. Доклад генерального секретаря. Добавление. Туризм и экономическое развитие / Комиссия по устойчивому развитию. Сессия (7; 1999. – Нью-Йорк: ООН, 1999 Е – сн. 17 / 1995 / 5 / Add. 1. – 26 с.
39. Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18-20 жовтня, 1999 р., м.Київ). – К.: КІТЕП, 1999. – 268 с.
40. Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості: матеріали II-ої Міжнародної науково-парктичної конференції (10-11 жовтня 2001 р.). – К.: Знання України, 2002. – 560 с.
41. Туризмологія (теорія туризму). Навч.-метод. посібник зі спецкурсу. / Пазенок В.С., Федорченко В.К., Кручек О.А., Мініч І.М. – К.: КУТЕП, 2010. – 70 с.
42. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму. Наук. навч. видання. – К.: КУТЕП, 2008. – 825 с.
43. Устименко Л.М. Туризм як чинник формування дозвіллевої культури молоді: Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук /Л.М.Устименко. – К., 1998. – 18 с.
44. Федорченко В.К. Підготовка фахівців для сфери туризму: теоретичні та методологічні аспекти. – К.: Вища школа, 2002. – 350 с.

45. Федорченко В.К., Дворова Т.А. Історія туризму в Україні: навч. посіб. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
46. Федорченко В.К., Костюкова О.М., Дворова Т.А., Олексійко М.М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: навч. посіб. – К.: Кондор, 2004. – 166 с.
47. Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Охріменко М.І., Цехмістрова Г.С. Педагогіка туризму. – К.: Вид. Дім «Слово», 2004. – 296 с.
48. Філософія і культурологія туризму. – К.: КІТЕП, 2001. – 138 с.
49. Філософія туризму: Навч. посіб. / За ред. Пазенка В.С., Федорченка В.К. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.
50. Філософські нариси туризму: Науково-навч. видання / За ред. Пазенка В.С. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – 328 с.
51. Фоменко Н.А. Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація туристичної освіти. – К.: Вид Дім «Слово», 2005. – 216 с.
52. Франжіаллі Ф. Тенденції розвитку міжнародного туризму. – К., 2002. – 25с.
53. Хартия туризма. (Одобрена в 1985 году на VI сессии Генеральной ассамблеи Всемирной туристской организации) // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Зб. нормат.-правових актів. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С.87-89.
54. Экономика туризма: теория и практика: учеб. пос. / К.Купер [и др.]. – СПб.: Омега, 1998. – 200 с.
55. Charles R Goeldner, J.R. Brent Ritchie, Robert W. McIntosh. Tourism: Principles. Practices. Philosophies. Eighth Edition. USA – 1999. – 562 с.
56. Cohen E. Contemporary tourism – trends and challenges: sustainable authenticity or contrived post-modernity? // Tourism: Critical in the Social Sciences. Vol. I /ed. By S. Williams. – London; N.Y.: Routledge, 2004.
57. Cohen E. Phenomenology of tourist experiences // The Journal of British Sociological Association. 13(1979): pp 179-201.
58. Cohen E. Who Is a Tourist? A Conceptual Review // Sociological Review. – 1974. Vol. 22.
59. Gluksmann R Die? Wissenschaftliche Behandlung des Fremdenverkehrs // Zeitschrift fur verkehrsurissenschaft. – 1930.
60. Graburn N. Tourism as the sacred Journey // Hosts and guests. The anthropology of tourism / V.Smith (Ed.) 2 nd ed. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
61. Graburn N. The Ethnographic Tourist // The Tourist as a metaphor of the Social World / ed. By Graham Dann. – Wallingford CAB International, 1998.
62. Hunziker, wGrundriss der Allgemeinen Fremdenverkehr /W. Hunziker, K.Krapf. – Zurich, 1942.
63. Leszycki S. Wspolczesne zagadnienia turystyki. – Krakow, 1937.
64. Leszycki S. Zagadnienia geografii turystyki. – Krakow, 1937.
65. Lengkeek J. On the multiple realities of leisure a phenomenological approach to the otherwise of leisure //Loisir et societe / Society and Leisure, 19(1996): pp 23-40.
66. Lindner W. Über die Reisen in die alte und moderne Zeit. Berlin-Bremen, 1921. – 126 p.
67. Mac Cannel D. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class. – New York: Schocken, 1976.
68. Nash D. Anthropology of Tourism. – Oxford: Elsevies, 1996.
69. OTM. Tourisme Horison 2020, nouvelles prevision. Madrid, 1999.
70. Pearce D. Tourist Development, Longmen, 2 nd end 1989. – 293 с.
71. Pearce D.G. and Butler R.W. (eds) Contemporary Issues in Tourism Development Routledge, 1999. – 348 p.
72. Pearce D.G. and Butler R.W. (eds) Tourism Research: Critiques and Challenges Routledge, 1992. – 312 p.
73. Przeclawski, K. Człowiek a turystyka – zarys socjologii turystyki / K.Przeclawski. – Krakow: Albi, 1996.

